POLIROM confesiuni

Norman MANEA
Hannes STEIN

Cuvinte din exil

Norman Manea
Hannes Stein

Cuvinte din exil

Traducere de Orlando Balaş

POLIROM
2011

Norman Manea, Hannes Stein, *Gespräche im Exil*
© 2011 MSB Matthes & Seitz Berlin
© 2011 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN ePub: 978-973-46-2486-7
ISBN PDF: 978-973-46-2485-0
ISBN print: 978-973-46-2275-7

Coperta: Radu Răileanu
Pe copertă: fotografii din arhiva autorilor

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepseşte penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată în colaborare cu elefant.ro

NORMAN MANEA (n. 1936), unul dintre cei mai apreciaţi prozatori şi eseişti români, profesor de literatură europeană şi „writer in residence” la Bard College, New York. În 1992 a primit Bursa Guggenheim şi prestigiosul Premiu MacArthur. În 2002 i s-a atribuit Premiul internaţional de literatură Nonino pentru „Opera omnia”, iar în 2006, Premiul Médicis Étranger pentru *Întoarcerea huliganului*. În 2010 a primit distincţia „Commandeur dans l’Ordre des Arts et des Lettres” din partea guvernului francez, iar în 2011, prestigiosul premiu Nelly Sachs. La Editura Polirom a publicat: *Întoarcerea huliganului* (ed. I, 2003; ed. a II-a, 2006, 2008), *Plicuri şi portrete* (2004), *Fericirea obligatorie* (ed. a II-a, 2005, 2011), *Despre Clovni: Dictatorul şi Artistul* (2005), *Anii de ucenicie ai lui August Prostul* (ed. a II-a, 2005; ed. a III-a, 2010), *Plicul negru* (ed. a V-a, 2007, 2010), *Sertarele exilului. Dialog cu Leon Volovici* (2008), *Înaintea despărţirii. Convorbire cu Saul Bellow* (2008), *Vorbind pietrei* (2008), *Atrium* (ed. a II-a, 2008), *Variante la un autoportret* (2008), *Vizuina* (2009; ed. a II-a, 2010) şi *Curierul de Est. Dialog cu Edward Kanterian* (2010).

HANNES STEIN (n. 1965), jurnalist, a colaborat cu *Der Spiegel*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Die Weltwoche*. În 2007 s-a stabilit în Statele Unite. Locuieşte la New York, unde este corespondent al ziarelor *Die Welt* şi *Die Welt am Sonntag*. Dintre volumele publicate amintim: *Endzeit-Propheten oder die Offensive der Antiwestler. Fundamentalismus, Antiamerikanismus und Neue Rechte* (1995), *Enzyklopädie der Alltagsqualen. Ein Trostbuch für den geplagten Zeitgenossen* (2006; trad. rom.: *Enciclopedia lucrurilor care mă sîcîie zilnic. Mic tratat pentru intelectuali agasaţi*, 2007), *Tschüß Deutschland! Aufzeichnungen eines Ausgewanderten* (2010).

„Exilul începe de îndată ce ne naştem.”

Norman Manea,
Întoarcerea huliganului

Notă la ediţia în limba română

Selecţia operată de Hannes Stein dintr-un amplu dialog de trei zile focalizează pe o tematică pe care a considerat-o de mai acut interes. Deoarece este vorba de transcrierea, inevitabil aproximativă, a unei conversaţii orale, purtată în engleză şi tradusă în germană, am descoperit abia la lectura textului românesc stîngăcii şi chiar inexactităţi, precum şi formulări excesiv de simple şi nepotrivite, pe care am încercat să le retuşez în actuala ediţie.

Din acest motiv, apar fireşti, deşi nu esenţiale, schimbări faţă de ediţia germană, care sînt, sper, în folosul lectorului român. Acesta cunoaşte, de alftel, din interviurile şi volumele mele anterioare de publicistică multe dintre întîmplările şi argumentele volumului de faţă.

Sper că va descoperi, însă, şi noutăţi şi că stilul jurnalistic mai direct al acestui mic volum va stimula o lectură plăcută şi utilă.

Norman Manea
noiembrie 2011
New York

Preliminarii

În iarna anului 2009 am urcat în tren în Manhattan, la Penn Station, am traversat spre nord timp de aproape două ore valea înzăpezită a rîului Hudson, pînă la gara din Rhinecliff, apoi am mers cu taxiul pînă la Bard College, care este ascuns în mijlocul unei păduri idilice. Bard College este o mică, dar elevată universitate privată americană, în care se pune mare accent pe literatură şi artele frumoase. Scriitorul evreu de origine română Norman Manea predă acolo de mai bine de douăzeci de ani, ca profesor de literatură. Locuieşte într-o casă din campusul universităţii, în perioadele în care nu stă în apartamentul lui din Manhattan.

L-am cunoscut pe Norman Manea în 2005, cînd a fost oaspetele Academiei Americane din Berlin. Cărţile i le ştiam deja de mai mult timp. La Editura Steidl îi apăruseră volumele de povestiri *Biografia robot* şi *Antrenament pentru paradis*. Cele două cărţi m-au impresionat profund (din păcate, amîndouă sînt epuizate de mult). Îmi mai aduc aminte vag de o lectură a sa la Casa Literaturii din Hamburg. Trebuie să fi fost imediat după căderea Zidului Berlinului – sau poate, totuşi, puţin mai înainte. În orice caz, timiditatea m-a împiedicat atunci să-l abordez pe scriitor.

Acum ne găseam amîndoi în New York. Într-o zi ne-am hotărît, Norman Manea şi cu mine, să facem un lung interviu. Prin urmare, mi-am luat reportofonul şi am pornit spre el. Am petrecut împreună trei zile la Bard College: începeam discuţia imediat după micul dejun şi o continuam după-amiaza, după o adevărată siestă românească. Între timp, am vizitat, pe burniţă, mormîntul Hannei Arendt, care este îngropată în campus alături de soţul ei Heinrich Blücher. O problemă nu am putut-o depăşi totuşi, în ciuda tuturor eforturilor: limba lui Eugen Ionescu şi Mircea Eliade, a lui Nicolae Ceauşescu şi Ion Luca Caragiale, a lui Ion Antonescu şi Emil Cioran a rămas pentru mine o carte cu şapte peceţi. Am vorbit aşadar în engleză, limba tuturor expatriaţilor. Cella Manea – soţia lui Norman – a gătit divin pentru noi şi a avut grijă ca dialogul nostru să nu deraieze prea tare. În cele din urmă, am adunat cincisprezece ore de înregistrări pe casetele reportofonului meu.

Aici sînt cele mai importante şi mai interesante pasaje din acel interviu: informaţii despre viaţa şi opera unui scriitor fără care literatura modernă ar fi mai săracă.

Hannes Stein
august 2010
New York

Primul dialog

Dezordine şi suferinţă timpurie

Hannes Stein: Care este prima dumneavoastră amintire din copilărie?

Norman Manea: Poate este interesant că nu am nici o amintire clară din perioada de dinainte de deportare. Cînd am fost deportaţi, în octombrie 1941, aveam cinci ani. Memoria mi s-a estompat, aş putea zice. Este însă o imagine care mi-a rămas: o zi însorită, în faţa librăriei bunicului meu. Uşa librăriei deschisă. Asta este imaginea: o zi însorită şi o uşă deschisă.

H.S.: E de dinainte de deportare?

N.M.: Da, de dinainte de deportare. După deportare bunicul meu nu a mai existat, nu a mai existat librăria, multe lucruri nu au mai existat.

H.S.: E o amintire fericită.

N.M.: O amintire foarte fericită. Imaginea mi-a rămas în memorie. Nu o pot explica, nici nu ştiu de fapt contextul. Ştiu că am fost un copil răsfăţat – răsfăţat de familie şi probabil şi de bunicul meu. În lagăr i-am fost foarte apropiat. Era un om cu totul deosebit, plin de umor, înţelept. A murit foarte curînd, imediat după sosirea în lagăr, în prima iarnă aspră.

H.S.: În Transnistria.

N.M.: Da, şi a fost primul mare şoc din viaţa mea, cînd am întîlnit moartea. Nu ştiam ce înseamnă moartea. Iar dispariţia bunicului meu mi-a provocat o spaimă imensă.

H.S.: Vă mai amintiţi deportarea propriu-zisă?

N.M.: Am în minte imagini clare, dar fără o cronologie clară. Acestor imagini le corespund percepţii fizice intense: frică, foame, frig, boală. Da, am amintiri. Îmi amintesc prima noapte de după sosire. O imagine de coşmar, căci

după ce au deschis uşile vagoanelor…

H.S.: Ale vagoanelor de vite…

N.M.: …a început o serie de bătăi, de furturi. Tatăl meu fusese avertizat asupra deportării cu o seară înainte de către un ofiţer român care ştia data exactă şi care ţinea la el. L-a sfătuit: fii atent, nu lua prea multe lucruri, va trebui să parcurgeţi pe jos mari distanţe şi ai doi copii mici. Să iei numai îmbrăcăminte groasă – şi bani sau alte lucruri de valoare pe care să le poţi folosi pentru a te salva. Dar să nu iei bagaj mare, te-ar împiedica doar.

Mi-aduc aminte de noaptea aceea, mi-amintesc şi că trăiam apoi multe familii într-o încăpere. Un fel de panică haotică.

H.S.: Lagărele din Transnistria erau administrate de români, nu-i aşa?

N.M.: Cea mai mare parte erau administrate de români, mai ales în sud. Mai la nord, unele erau uneori administrate de nemţi. De acolo era aproape imposibil să scapi. La români domnea o corupţie binecuvîntată, pericolul era mai haotic, mai puţin previzibil, brutalitatea, momentele de furie extremă, de violenţă sîngeroasă izbucneau din senin. Nemţii erau disciplinaţi: dacă li se ordona să nu ucidă, nu ucideau. Dacă li se ordona să ucidă, omorau în mod ordonat şi eficient. Noi eram sub administraţie românească.

H.S.: Rata mortalităţii în lagărele din Transnistria era de 50%.

N.M.: Da, şi cele mai multe decese s-au produs la începutul şederii în lagăr, în prima sau a doua iarnă. Apoi – începînd din 1942 sau 1943 – situaţia războiului a devenit mai echivocă. După Stalingrad, românii, adaptabili şi oportunişti ca întotdeauna, au înţeles că războiul poate nu va fi cîştigat, nu se mai prevedea un rezultat clar, deportarea evreilor în lagăre putea fi după război un cap de acuzare. Prin urmare, tratamentele au devenit ceva mai blînde. Exista posibilitatea de a lucra în fabrici. Tatăl meu a lucrat – şi primea cîte ceva de mîncare. Edgar Hilsenrath descrie foarte bine acest tip de lagăr în cartea sa *Noaptea*. Nu te ardeau în crematoriu. Nu te omorau neapărat. Mureai de boli, de foame…

H.S.: …sau pentru că un gardian nu te putea suferi sau din senin trăgea la grămadă.

N.M.: Exact – sau pentru că cineva decidea să se amuze, azi vom face un măcel şi va fi foarte distractiv! Criminalii erau, după cum ştim, binedispuşi şi le plăcea să-şi umilească mai întîi victimele. Dincolo de aceste episoade sinistre, totul era nesigur, destul de haotic. Funcţiona şi o mare piaţă neagră, după cum aflăm şi din cartea lui Hilsenrath. Pentru un măr dădeai un inel sau o pereche de pantofi sau orice mai aveai.

H.S.: Tatăl dumneavoastră avea la el bani pe care îi economisise ca să cumpere o casă ?

N.M.: Da, el şi mama erau un cuplu tînăr, agonisiseră ceva bani. Primul şoc îi aştepta cînd au ajuns la Nistru, la graniţa dintre România şi Ucraina. Acolo era un birou unde puteau schimba bani româneşti într-un soi de mărci germane. Nu erau mărcile care circulau în Germania; erau valabile numai în aceste teritorii. Prin schimb ar fi pierdut jumătate din valoare. Mama mi-a povestit, cînd am întrebat-o mai tîrziu despre această perioadă, că un ofiţer român a venit la ea şi i-a spus: nu schimbaţi nimic aici, căci veţi pierde totul, de cealaltă parte a Nistrului cursul de schimb este mult mai avantajos. O situaţie tipică de război.

Mama a folosit o mare parte din bani ca să închirieze o căruţă pentru bunicii mei, ei nu puteau umbla, erau deja bătrîni – aşa cum sînt eu acum.

H.S.: Erau părinţii mamei dumneavoastră…

N.M.: Da, au murit foarte curînd după sosirea în lagăr. Mama mea se simţea mai apropiată de ei, cu toate că acolo erau şi ceilalţi fraţi şi surori ale ei, unchii şi mătuşile mele, dar ea era fiica favorită, cea mai mică. Şi aşa au venit şi bunicii cu noi. Au murit însă, în ciuda efortului uriaş pe care ea l-a făcut ca să-i salveze. Au murit de tifos.

H.S.: Ce s-a întîmplat cu familia tatălui dumneavoastră?

N.M.: Cei mai mulţi dintre ei nu au fost deportaţi. Evreii care au fost deportaţi erau originari din Bucovina şi Basarabia. În Muntenia şi Moldova erau în vigoare legile rasiale, în partea de vest a ţării, în Transilvania, care – după al doilea arbitraj de la Viena – era sub administraţie maghiară, evreii au fost deportaţi la Auschwitz în 1944.

H.S.: După ce în Ungaria, în 1944, Partidul Crucilor cu Săgeţi, naţional-

socialist, a dat o lovitură de stat şi l-a înlăturat de la putere pe amiralul Horthy.

N.M.: Da. Elie Wiesel a fost unul dintre aceşti evrei. Evreii din centrul ţării – din Muntenia şi Moldova – au suferit şi ei, după cum ştim din jurnalul ţinut la Bucureşti de către Mihail Sebastian. Dar ei nu au fost deportaţi. Deportarea era mai degrabă un pericol care îi ameninţa permanent. Unii au fost duşi în lagăre de muncă, dar nu au fost deportaţi în Transnistria.

H.S.: Cît timp aţi fost în lagăr?

N.M.: Începînd cu octombrie 1941. Practic, ne-am întors în România în aprilie 1945. Dar ultimul an, aproximativ, am trăit sub administraţie rusească. Am fost eliberaţi de armata sovietică şi am rămas acolo pînă ni s-a permis să revenim în ţară.

Al doilea dialog

Momentul eliberării

H.S.: Vă aduceţi aminte de armata sovietică?

N.M.: Foarte bine. Nu mai eram copil atunci – eram un bătrîn de opt, aproape nouă ani. Cînd au ajuns ruşii la noi, eram în Moghilău, un oraş cunoscut din Ucraina.

H.S.: Eraţi încă în lagăr sau deja în afara lui?

N.M.: Un fel de ghetou, cred, unde am ajuns după ce fuseserăm în sate părăsite de ucraineni: case fără ferestre şi uşi, iar de jur împrejur era armata română. Nu construiau lagăre special pentru noi.

H.S.: Eraţi înconjuraţi cu sîrmă ghimpată?

N.M.: În unele locuri da, în altele nu; în cazul nostru nu era sîrmă ghimpată. În Transnistria au fost atunci trei copii care au devenit ulterior scriitori. Eu – care pe atunci aveam 5 ani –, Aharon Appelfeld – de 8 ani – şi Edgar Hilsenrath – de 14 sau 15 ani. O diferenţă uriaşă! Hilsenrath are o imagine bine conturată a situaţiei. Appelfeld, într-o măsură mai mică – dar, în orice caz, mai clară decît a mea.

H.S.: Cum aţi trăit momentul eliberării?

N.M.: Ruşii au venit noaptea. Nemţii se retrăseseră deja – în mare panică.

H.S.: Şi românii?

N.M.: Cred că se retrăseseră deja mai devreme. Cînd au venit ruşii, ei nu mai erau acolo. Iar nemţii, cum am zis, s-au retras într-o panică uriaşă. Noi eram în apropierea podului. Erau două poduri peste Nistru: unul din lemn şi altul din oţel – pentru tren. Cu puţin timp înainte de miezul nopţii am auzit brusc o fanfară, un fel de marş funebru. Ne era teamă că vom fi lichidaţi în

ultimul moment de nemţi – sau de ucraineni. Pe atunci erau grupuri de voluntari ucraineni, care uneori erau mai periculoşi chiar şi decît nemţii.

Eram înfricoşaţi aşadar şi nu ştiam ce semnal dădea această muzică. După cîteva minute, muzica s-a oprit şi s-a auzit o explozie puternică. Podurile au sărit în aer. Mai întîi unul, apoi celălalt. Ne-am uitat pe fereastră şi am văzut scene de coşmar. Maşini, tancuri şi alte vehicule, pe cele două părţi rupte din pod, altele în apă. O parte a nemţilor erau pe un mal, ceilalţi pe celălalt mal. A urmat un schimb de focuri de artilerie. A fost o noapte foarte tulbure. Dimineaţa, cînd toată lumea aştepta tancurile ruseşti, armata sovietică biruitoare, cine credeţi că a apărut?

H.S.: Spuneţi-mi dumneavoastră.

N.M.: O trupă de tineri partizani călare. Ei erau avangarda armatei, care venea la o distanţă de două-trei zile. I-am văzut deci pe aceşti băieţandri – era aproape comic că nemţii fugiseră din faţa acestor tineri partizani care păreau nişte amatori, nişte voluntari, cum şi erau, de fapt. Dar nu erau ei chiar diletanţi în luptă.

Mai rămăseseră însă nemţi în oraş. Era foarte periculos să ieşi din casă – erau tot timpul schimburi de focuri. Şi peste tot în oraş zăceau cărucioare şi căruţe părăsite cu haine militare şi alimente, pachete cu ciocolată, conserve – tot ce avea armata. Dar multe erau amestecate cu explozibil. Oamenii alergau să-şi ia mîncare şi mureau pe loc.

H.S.: Cum erau îmbrăcaţi tinerii partizani?

N.M.: Cum se nimerea. Singura lor uniformă erau pistoalele automate. Arme cu încărcătoare în formă de tambur. Kalaşnikov. Impresionante erau camioanele cu rachetele Katiuşa, care au avut efecte devastatoare în lupta cu nemţii, aflaţi de cealaltă parte a rîului.

H.S.: Erau şi evrei printre partizani?

N.M.: Se pare că da. Iar în armată chiar mulţi – ofiţeri, dar şi soldaţi.

H.S.: Cum v-au tratat ruşii? Au fost violuri?

N.M.: Nu-mi amintesc. Se poate. Totuşi, nu era vorba de ocuparea

Germaniei, ci de eliberarea Ucrainei, care era teritoriu sovietic. Pe cine să violeze ruşii, pe femeile ucrainene? În orice caz, nu era ca şi cum s-ar fi intrat pe un teritoriu inamic şi soldaţii ar fi fost animaţi de dorinţa de răzbunare.

H.S.: Deci pentru dumneavoastră sosirea armatei sovietice a însemnat o mare uşurare. Frica trecuse, nu mai aveaţi nici un motiv să vă temeţi.

N.M.: Frica trecuse. Dar ruşii i-au înrolat imediat pe bărbaţi, inclusiv pe tatăl meu, şi i-au trimis pe front, în prima linie. Tatăl meu a devenit prin urmare soldat.

H.S.: I-a plăcut? Întreb deoarece un prieten de-al meu căruia, după eliberarea din lagăr, americanii i-au pus o puşcă în mînă şi care, în uniforma armatei americane, a avut în sfîrşit posibilitatea de a se apăra de duşman a resimţit acest lucru ca pe momentul cel mai fericit al vieţii lui. În orice caz, prietenul meu era tînăr pe atunci, nu avea nici 20 de ani.

N.M.: Tatălui meu nu i-a plăcut. Bărbaţii erau slăbiţi de anii petrecuţi în lagăr, erau complet nepregătiţi şi de fapt erau trimişi pe front ca să moară. Era cît se poate de clar. Tata avea 36 de ani, o soţie şi doi copii, era deprimat şi vlăguit…

H.S.: Vîrsta lui interioară nu era de 36 de ani, ci mai degrabă de 63 de ani.

N.M.: Da, şi din cauza asta a evadat.

H.S.: Cum?

N.M.: El şi un camarad de-al lui au fugit şi s-au ascuns zile în şir în păduri. Între timp, mama a simţit nevoia să ne mutăm spre sudul Basarabiei, pentru a fi mai aproape de România. Şi acolo ne-a reîntîlnit tata, absolut întîmplător, după zile de goană prin păduri. În Basarabia a lucrat la o bancă sovietică. A învăţat repede ruseşte şi ucraineană. Iar eu m-am dus la şcoală. Am fost la o şcoală rusească în clasa a doua.

H.S.: Aveaţi pe perete un tablou cu Stalin?

N.M.: Probabil. Amintirile mele despre această şcoală nu se învîrt în jurul lui. Îmi aduc aminte de două detalii: cravatele roşii, pe care le-am primit ca

tineri pionieri, şi faptul că o colegă de şcoală, Maia – o fată blondă foarte frumoasă, fiica unui ofiţer important –, îşi învelea cărţile, spre deosebire de noi ceilalţi, muritorii de rînd, într-o hîrtie lucioasă minunată, de culoare roşie sau galbenă. Mi-a plăcut la şcoală.

H.S.: Cît de mare era clasa?

N.M.: 25 sau 30 de copii, băieţi şi fete.

H.S.: Cîţi dintre ei erau evrei?

N.M.: Cîţiva.

H.S.: Cît de evreiască era de fapt casa dumneavoastră părintească? Aţi postit de Yom Kippur? Aţi sărbătorit Pesachul? Se mînca *kosher* la dumneavoastră acasă?

N.M.: Părinţii posteau de Yom Kippur. Eu mergeam la şcoală şi de Yom Kippur, între timp devenisem un comunist zelos. Mi-aduc aminte că bunicul era un om foarte religios. Mama a rămas o evreică tradiţională şi o mamă foarte evreică. Casa noastră nu era *kosher* – totuşi, de Pesach se făcea de fiecare dată curăţenie generală. Mama nu mînca lactate amestecate cu produse din carne şi nu mînca nici carne de porc – dar nu ţinea ca noi să mîncăm doar *kosher*. Obişnuia să spună că ei nu îi face bine carnea de porc, că îi e rău de la ea, probabil că devenise cu timpul o reacţie biologică. Am crescut într-o casă evreiască tradiţională, dar deloc habotnică, înainte şi după perioada petrecută în lagăr.

Al treilea dialog

Despre fericire

H.S.: Apoi, în aprilie 1945, v-aţi întors în România. În locul copilăriei dumneavoastră?

N.M.: Nu. În Iţcani – Suceava, de unde plecaserăm noi, nu mai era nimic din ce lăsaserăm, nu aveam la ce ne întoarce. Ne-am întors într-un oraş din apropiere, în Fălticeni, nu în Bucovina, ci mai la sud. Acolo trăiau bunicul din partea tatălui meu, fratele tatei şi alte rude care nu fuseseră deportate. Acolo am locuit trei luni, apoi ne-am mutat la Rădăuţi.

H.S.: Oraşul de baştină al lui Dan Pagis, marele poet al Israelului.

N.M.: Tata a găsit de lucru la Rădăuţi – era contabil. Am trăit doi ani în Rădăuţi. Şi am fost un copil fericit!

H.S.: De ce?

N.M.: Aveam totul: şcoală, colegi… Rădăuţiul era un oraş plăcut. Multă verdeaţă. Imediat după război atmosfera era foarte animată. Eram ca nou-născuţi, iar eu eram un elev bun.

H.S.: V-a plăcut la şcoală?

N.M.: Foarte mult. Mi-aduc aminte şi acum de învăţătoarea mea. Avea un nume ucrainean – Vera Iuraşoc. La ea acasă am sărbătorit pentru prima dată Crăciunul. Eram elevul ei preferat. Eram tuns chilug…

H.S.: Din cauza păduchilor?

N.M.: Nu, aşa era regulamentul şcolar. Toţi elevii erau raşi în cap. Îmi amintesc multe detalii din acea seară. În primul rînd, faptul că mă simţeam foarte stînjenit, era o atmosferă festivă, mistică, pe care eu nu o înţelegeam. M-au tratat foarte bine, pentru că învăţătoarea mă plăcea, dar cred că ea le şi

povestise musafirilor că eram un elev bun, un copil evreu care supravieţuise lagărelor naziste. Nu ştiu. În orice caz, toţi erau foarte amabili cu mine – prevenitori, ca şi cum aş fi fost din sticlă şi nu voiau să mă spargă. Era emoţionant, dar şi intimidant în acelaşi timp. Vedeam pentru prima oară o masă tradiţională de Crăciun, podoabele tradiţionale… Cînd părinţii mei m-au întrebat apoi cum a fost, nu am putut să le răspund, mă simţeam un pic vinovat că am fost în acest loc străin, ciudat, la festivităţile acelea bizare, şi vesele, şi mistice – fără să fi ştiut nimic despre Isus şi ritualul Crăciunului. Aveam pe atunci 10 ani, iar învăţătoarea era cu adevărat minunată, încîntătoare.

H.S.: Să vorbim puţin despre Dan Pagis.

N.M.: Nu l-am cunoscut la Rădăuţi. La 13 ani, locuiam din nou în Suceava, oraşul meu natal. Acolo am reîntîlnit-o pe menajera noastră, un membru deosebit de fidel al familiei. Onestă, foarte onestă, şi foarte devotată. Ne-a iubit şi am iubit-o. A venit după noi în lagăr şi ne-a adus mîncare şi haine. Cunoştea rudele noastre care nu fuseseră deportate – le trimitea scrisori şi le cerea bani, ca să ne ajute, ceea ce era interzis. A fost arestată şi judecată – a avut mari neplăceri pentru că ne-a ajutat. Era o creştină de origine ţărănească, un copil orfan, luat în casă de bunicul meu. O femeie minunată şi foarte frumoasă. O eroină fără onoruri, care apoi a devenit ea însăşi o victimă a comunismului. Înainte de deportare ea avea grijă de mine, nu mama. Între noi era o relaţie deosebită, o iubeam mult şi ea pe mine – eram prinţul ei.

În 1947, cînd ne-am întors în oraşul nostru, ea era prima doamnă, soţia prim-secretarului comunist din Suceava. A fost un mare şoc pentru noi! Soţul ei, marele comunist, l-a invitat pe tatăl meu la o discuţie. I-a spus: „Ştiu totul despre dumneavoastră de la soţia mea, sînteţi un om bun, onest, generos, ştiu ce aţi făcut pentru ea. Ştiu că soţia mea a fost considerată un membru al familiei voastre, nu o menajeră. Vă consider deci unul de-al nostru. Construim o societate nouă şi locul vostru este de partea noastră”. Tatăl meu, care niciodată nu fusese interesat de politică, a capitulat, pînă la urmă, a devenit director de întreprindere comercială, o funcţie relativ importantă într-un orăşel; pînă la urmă a ajuns şi el într-o închisoare comunistă, dar asta e altă poveste.

Basmul comunist m-a încîntat la cei 13 ani ai mei. Trebuie să menţionez însă că înainte de asta fusesem „betarist” în Rădăuţi. Un tînăr adept al lui Zeev Jabotinski, întemeietorul orientării de dreapta, „revizioniste”, a sionismului,

care s-a născut în 1880 la Odessa şi a murit în 1940 în America. Foarte convins de faptul că trebuie să abandonăm mentalitatea de ghetou şi deprinderile diasporei, să ne întoarcem „acasă” în Ţara Sfîntă şi să ne construim propria societate, să dovedim că nu mai sîntem nişte laşi, mereu umiliţi de alţii. Eram foarte entuziasmat. O altă poveste frumoasă pentru tînărul supravieţuitor.

H.S.: De unde veneau toate astea?

N.M.: În Rădăuţi exista o comunitate evreiască puternică. Erau organizaţii sioniste – de la extrema dreaptă la extrema stîngă. Erau dezbateri încrîncenate între ei, răfuieli, tot ce putea născoci nebunia evreiască. După război, disputa a fost purtată cu deosebită pasiune, se punea întrebarea ce trebuie să facem acum. Să rămînem? Să emigrăm? Unii credeau că în România toate se vor schimba în bine, alţii nu vedeau nici un viitor aici. Îmi aduc aminte de această febrilă fază a copilăriei postbelice şi postlagăr şi de toate organizaţiile sioniste: „Hanoar Hatzioni”, „Gordonia”, „Hashomer Hatzair” şi, fireşte, „Betar”, organizaţia din care făceam parte. De ce mă alăturasem lor? Pentru că era cea mai puternică organizaţie sionistă din Rădăuţi şi avea un „impresionant” proiect de viitor.

H.S.: În ce organizaţie era Dan Pagis?

N.M.: Nu ştiu. El a rămas doar puţin timp în Rădăuţi, nu l-am cunoscut personal.

H.S.: Nu este o ironie? Pe cînd eraţi copil făceaţi parte din organizaţia „Betar” şi aţi rămas totuşi în România, iar Dan Pagis – care poate nici nu a aparţinut vreunei organizaţii sioniste – a emigrat în Israel şi a intrat într-un kibbutz.

N.M.: Pe parcursul dialogului nostru veţi mai întîlni multe paradoxuri. Deosebirea dintre Dan Pagis şi mine constă în faptul că el era orfan. Eu m-am întors cu părinţii în ţară, nu puteam să decid eu în această privinţă, dacă emigrăm sau nu. Cînd părinţii îmi auzeau pledoariile avîntate pentru emigrare, zîmbeau doar şi spuneau: să vedem, să aşteptăm, nu ne grăbeşte nimic.

Sora mai mică a tatălui meu, şi ea betaristă convinsă, a venit într-o zi la noi cu bilete pentru vapor. Era în 1946. Tatăl meu i-a spus: sînt prea obosit, tocmai am despachetat, nu îmi pot face din nou bagajele.

H.S.: Dacă tatăl dumneavoastră ar fi luat o altă decizie, astăzi aţi fi fost cetăţean israelian. Vă puteţi imagina asta?

N.M.: Desigur. Am colegi de clasă din Rădăuţi, dar şi din Suceava, care sînt de mult timp în Israel.

H.S.: Într-una din cărţile dumneavoastră povestiţi o anecdotă despre patru prieteni. Unul locuieşte în Tel Aviv, altul în New York, al treilea în Buenos Aires. Şi al patrulea? Al patrulea este aventurier, trăieşte în Bucureşti. Dumneavoastră sînteţi…

N.M.: Da, eu sînt aventurierul.

Al patrulea dialog

Tovarăşul Stalin

H.S.: Cum s-a transformat betaristul în comunist?

N.M.: Era trecerea de la o poveste la alta – amîndouă vorbeau despre „omul nou”: despre „evreul nou” sau despre „omul nou” universal. Cînd eram elev la Liceul evreiesc din Suceava, la sfîrşitul anului 1947 a avut loc reforma învăţămîntului în România. Toate şcolile private au fost interzise, au devenit de stat. În anul 1949 a fost înfiinţată organizaţia de pionieri – eu am fost unul dintre comandanţii acestei organizaţii, pentru că eram un elev bun, premiantul clasei. Aşa a început cariera mea de comunist. Devenisem şi un fel de star. Eram mic de statură, nu foarte sportiv, dar ţineam cuvîntări de 7 noiembrie (aniversarea Revoluţiei din Octombrie, zi festivă şi de paradă), de 1 mai şi aşa mai departe. În 1949, cînd Stalin sărbătorea împlinirea vîrstei de 70 de ani, i-am scris, în calitatea mea de comandant de pionieri, o scrisoare şi o poezie – împreună cu mulţi alţi tovarăşi de idei: Neruda, Aragon, Eluard, Johannes R. Becher, Anna Seghers, Roger Garaudy, l-am felicitat cu toţii pe genialul, divinul şi spiritualul nostru părinte, bunic şi străbunic. Ei erau infantili, eu însă eram cu adevărat un copil. În 1950 am intrat la liceu.

H.S.: Nu era Liceul evreiesc, ci o şcoală de stat.

N.M.: Da. Acolo am devenit, după cîţiva ani, secretar al Uniunii Tineretului Comunist (UTC) – pe atunci se chema Uniunea Tineretului Muncitor (UTM), pentru că şi partidul se chema Partidul Muncitoresc Român (PMR).

H.S.: I-aţi citit atunci pe clasicii marxişti?

N.M.: Desigur. Doar eram un cititor pasionat! Am citit *Manifestul comunist*, *Anti-Dühring* al lui Engels.

H.S.: *Capitalul* ?

N.M.: Nu, *Capitalul* nu l-am citit, îmi pare rău. Dar am citit *Un pas înainte, doi paşi înapoi* de Lenin, *Problemele leninismului* de Stalin, *Statul şi revoluţia* de Lenin. Citeam de asemenea o grămadă de rebuturi, literatură sovietică.

H.S.: Şolohov.

N.M.: Şolohov este un scriitor bun în comparaţie cu perlele realismului socialist. Cartea sa *Donul liniştit* am citit-o cu mare plăcere. Mă refer chiar la rebuturi. Dar am citit şi literatură rusă tradusă minunat în româneşte: Tolstoi, Cehov, Turgheniev, Gogol, Puşkin, Goncearov…

H.S.: Dostoievski?

N.M.: Dostoievski nu era decît parţial accesibil pentru noi. L-am putut citi abia în anii ’60, la fel şi literatura apuseană modernă. Şi Isaak Babel. Citeam literatură rusă bună, mă proteja într-o oarecare măsură de prostia frazelor şi clişeelor pe care le consumam.

H.S.: Cînd aţi învăţat de fapt să citiţi?

N.M.: Ruseşte între 1944 şi 1945, româneşte abia în 1945. Părinţii mei m-au învăţat cîte ceva mai înainte. Cînd ne-am întors, am mers la „Şcoala Israelită” din Fălticeni, unde trăiau bunicul meu patern şi alte rude. Nu era un gimnaziu, ci o şcoală primară. Directorul şcolii era văr cu mama mea. Am intrat direct în clasa a doua, iar la absolvire mă număram printre cei mai buni. Eram foarte silitor – după tot ce trăisem pînă atunci, pentru mine era un adevărat Paradis să mă aflu într-o clasă, cu dascăli, cărţi, glume, jocuri. Am întîlnit mătuşi care mă răsfăţau, găteau pentru mine. Dintr-odată mă transformasem într-un fel de prinţ. Mai exact, redevenisem prinţul care fusesem pînă la 5 ani, înainte de a mă transforma în cerşetor şi prizonier.

Prin urmare, am început să citesc şi am fost fascinat de cărţi. Prima carte cu care m-am întîlnit a fost o culegere de basme româneşti. Am primit-o pe 19 iulie 1945, de ziua mea – aveam 9 ani. Mi-aduc aminte că avea o copertă verde, cartonată. Autorul ei era un mare povestitor român, Ion Creangă, era scrisă într-o limbă ciudată şi fascinantă – nu în argoul de stradă. Arhaică, populară, originală, minunată. Eram captivat de această lume diferită, de această limbă diferită. Asta a fost intrarea mea în lumea literaturii: în lumea ireală a realului.

Aşa am devenit un cititor pătimaş – citeam, după cum am spus, tot ce îmi cădea în mînă.

H.S.: Să ne întoarcem la tovarăşul Stalin.

N.M.: Cînd a murit, în 1953, deja mă îndepărtasem de el. Eram încă secretarul UTM de la Liceul de băieţi şi o ştiam foarte bine pe secretara de la Liceul de fete. Cînd a murit Stalin, ea a plîns ca nebuna, ziceai că era gata să moară dintr-o clipă în alta. Era distrusă, îl pierduse pe tătuca, bunicul, zeul. Eu nu am plîns. Deja mă trezisem pe atunci, începusem să înţeleg dublul limbaj.

H.S.: Ce se întîmplase între dumneavoastră şi Stalin?

N.M.: Avusese loc la liceu un simulacru de proces în care eu trebuia să „demasc" şi să exclud din organizaţia de tineret cîţiva elevi. Un mic proces stalinist, dureros pentru mine, nu m-am mai putut suporta în poziţia de mic Stalin, aşa era văzut, probabil, atunci un biet secretar UTM.

H.S.: Ce se întîmplase mai exact?

N.M.: Ştiţi cine a fost Ana Pauker?

H.S.: Nu.

N.M.: Ana Pauker a fost o figură importantă a comunismului românesc, dacă nu cumva cea mai importantă – şi un personaj marcant al scenei comuniste internaţionale. Procesul ei din anii '30, cînd a fost condamnată la 10 ani de închisoare, era pe prima pagină a ziarelor europene: a fost numită o „nouă Pasionaria", a fost comparată deci cu Dolores Ibárruri, legendara comunistă spaniolă. Ana Pauker provenea dintr-o familie foarte religioasă şi foarte săracă. Bunicul ei era rabin, a înţeles foarte repede cît de inteligentă era. A reuşit să o strecoare în *heder*, şcoala pregătitoare religioasă pentru băieţii evrei, deşi acest lucru nu era permis; s-a dovedit o elevă excelentă, strălucită chiar din copilărie. În tinereţe a lucrat ca ucenică croitoreasă, apoi ca profesoară de ebraică la o şcoală. Într-o zi a văzut o demonstraţie antisemită, după care s-a întors acasă şi nu a mai vorbit cu nimeni timp de o săptămînă. Apoi s-a înscris în mişcarea muncitorească, iar mai tîrziu în Partidul Comunist. Acolo şi-a întîlnit viitorul soţ, pe Marcel Pauker (numele ei de fată era Rabinsohn, Hannah

Rabinsohn). El se număra printre fondatorii Partidului Comunist şi provenea dintr-o familie evreiască bogată. A studiat în Elveţia, unde a obţinut diploma de inginer. S-au căsătorit şi au doi avut copii; Marcel Pauker era, la fel ca şi Ana, agent al Kominternului. În anii în care ea a fost la închisoare, el a stat cu copiii – în Elveţia, în Austria, oriunde îl trimitea partidul. Apoi a fost brusc chemat la Moscova.

H.S.: Asta se întîmpla prin 1937?

N.M.: Da. Toţi prietenii îl sfătuiau să nu se ducă, era o perioadă tulbure, nimeni nu ştia ce se va întîmpla. El răspundea: Sînt curat precum cristalul. A plecat împreună cu cei doi copii, au locuit la celebrul hotel „Lux ” destinat militanţilor din străinătate şi imediat după sosire a fost dus la interogatoriu. Copiii i-au fost luaţi şi plasaţi într-un orfelinat. El a mai fost lăsat să lucreze un timp ca inginer, apoi a fost din nou arestat şi executat. Ea mai era încă în închisoare. Partidul a instruit-o să convoace deţinutele comuniste din închisoare şi să-l condamne pe Marcel Pauker ca troţkist, un trădător care a abuzat de încrederea partidului şi care şi-a primit pedeapsa cuvenită. Ea a refuzat timp de trei zile, spunînd că îl cunoaşte prea bine şi nu poate crede aceste învinuiri, dar apoi a făcut ce i se ordonase. Dacă partidul spunea că fusese un troţkist, probabil că fusese.

Apoi Uniunea Sovietică a propus României un schimb de prizonieri: un spion român care fusese arestat în Uniunea Sovietică la schimb cu Ana Pauker. Şi Ana Pauker a sosit la Moscova.

H.S.: În ce an s-a întîmplat?

N.M.: În 1939, cred. Un funcţionar de partid foarte important, prieten cu ea, a aşteptat-o la aeroport şi a avertizat-o: „Există un subiect despre care nu ai voie să vorbeşti cu nimeni niciodată. Soţul tău”. Ea şi-a scos copiii de la orfelinat şi a lucrat pentru partid în timpul războiului în Uniunea Sovietică. A format acolo o divizie de prizonieri de război români, care a luptat împotriva nemţilor. De altfel, brigada comunistă românească din războiul civil spaniol se numea „Ana Pauker”. Asta ca să vă daţi seama cît de importantă era.

În 1944 s-a întors în România. Se povesteşte că ar fi fost aşteptată de o mică delegaţie de funcţionari de partid şi i s-ar fi spus: Tu eşti cea mai importantă tovarăşă a noastră, dar o femeie, şi evreică pe deasupra, în fruntea partidului,

într-o ţară creştin-ortodoxă – asta nu merge. Ca urmare, conducătorul nostru rămîne Gheorghiu-Dej, iar tu o să fii, de fapt, adevăratul conducător. Ea a acceptat şi a devenit eminenţa cenuşie a partidului, numărul doi, după Gheorghiu-Dej.

Avea o soră şi doi fraţi. Ambele surori erau comuniste convinse, în timp ce ambii fraţi erau sionişti convinşi şi religioşi. Au rămas în relaţii bune, în ciuda diferenţelor ideologice dintre ei, iar ea se simţea apropiată în special de unul dintre fraţii ei. După război, cînd acesta se afla deja în Israel, ea l-a rugat să revină în ţară: Vino aici, întoarce-te. El i-a răspuns: De ce să mă întorc? România este o ţară comunistă, n-am ce căuta acolo. Ea a insistat: Eu sînt aici şi te iubesc şi am nevoie de tine. Bietul de el s-a întors.

Este interesant de menţionat că ea a fost cea care, la întoarcerea din Uniunea Sovietică, i-a căutat prima pe socrii ei, părinţii troţkistului şi trădătorului executat de tovarăşii comunişti sovietici. În vila ei din Bucureşti – păzită de soldaţi şi poliţie, într-un cartier privilegiat, izolat – exista o încăpere specială pentru fratele cu *pejess* şi pălărie neagră, ca toţi ultrareligioşii. Soldaţii ştiau că acesta este fratele tovarăşei Ana. Prin 1952, situaţia în interiorul Partidului Comunist s-a tensionat, ca în toate ţările dominate de sovietici şi mobilizate pentru demascarea „deviaţioniştilor”. Era epoca proceselor împotriva lui Rudolf Slánský, şi László Rajk, şi Kostov. Iar Ana Pauker a fost acuzată de erezia numită „deviere de stînga şi de dreapta”.

H.S.: Aici avem cumva o exemplificare a acelui fenomen pe care marxistul educat îl numeşte dialectică?

N.M.: Mda. Stînga şi dreapta în acelaşi timp?! Foarte bizantin şi teribil de dialectic, dacă vreţi… Ana Pauker trebuia să devină o victimă. O delegaţie a comuniştilor români, în frunte cu Gheorghiu-Dej, s-a deplasat la Moscova pentru a obţine aprobarea. Era prea importantă, prea vizibilă ca să poată fi arestată pur şi simplu fără încuviinţarea Vaticanului comunist, mai ales că era considerată „copilul preferat” al lui Stalin. Papa Visarionovici a aprobat, cu anume satisfacţie, se pare. Ea ştia foarte bine cum se desfăşurau aceste farse în Ţara socialsmului victorios şi nu numai, avea şi experienţa uciderii soţului. Acuzaţiile se inventau în birourile specializate, şi în cazul ei s-a afirmat că fusese împotriva colectivizării agriculturii şi aspira la o soluţie politică de tip Tito. A fost arestată şi interogată – acuzată că ar fi agent al israelienilor şi al

americanilor. Apoi a murit Stalin, interogatoriile s-au întrerupt, iar ea a fost vizitată în celulă de unul dintre noii secretari ai partidului, care i-a spus: Vă aduc la cunoştinţă că tovarăşul Stalin a murit. Tovarăşa Ana s-a prăbuşit îndurerată. El s-a grăbit s-o consoleze: Ana, moartea lui te-a salvat!

A fost eliberată, a primit un post la o editură politică. Nu s-a dus niciodată acolo – a stat acasă, a citit ca o nebună, apoi s-a îmbolnăvit de cancer şi a murit. Asta este povestea Hannei Rabinsohn. Deşi a dispărut în anii ’50, numele îi este pomenit adesea şi astăzi în România, atunci cînd se vorbeşte despre „conspiraţia iudeo-comunistă”, şi este numită, în acest context, Hannah Rabinsohn, nu Ana Pauker. De parcă Pauker ar fi un nume asemănător cu Gheorghiu, Ceauşescu, Iliescu. Numele de fată arată că face parte dintr-un vechi complot rabinic.

H.S.: Credeţi că a fost o eroină?

N.M.: Nu a fost, desigur, un înger, a făcut şi a aprobat lucruri oribile, la fel ca Marcel Pauker, ca Troţki, Kaganovici, Slánský, Mátyás Rákosi şi alţii, erau soldaţi şi elevi disciplinaţi ai partidului. Au făcut totul în numele partidului, nu în numele unei conspiraţii talmudice sau al statului Israel. Era o comunistă adevărată, credincioasă, faptele ei au fost de la început pînă la sfîrşit comuniste. Dar în România, în scrierile antisemite ea rămîne un simbol al diavolului iudeu.

Recent, o revistă românească m-a rugat să iau atitudine faţă de antisemitismul românesc. Am scris următoarele: „Nu ştiu în ce măsură poate fi de folos să le spun rinocerilor că datorită activităţii mele bolşevice îndelungate am fost deportat în Transnistria la vîrsta de cinci ani, de unde m-am întors la vîrsta de nouă ani, în 1945. Cu această ocazie am adus în ţară tancurile sovietice, care au instalat în România comunismul evreiesc. Primul lucru pe care l-am făcut cînd am intrat din nou în posesia patriei mele a fost să îi conving pe tovarăşii mei circumcişi să îşi schimbe numele evreieşti în nume româneşti – Gidale Deutsch în Gheorghiu-Dej, Bodinger în Bodnăraş, Vily Lister în Vasile Luca, Motel în Moghioroş, Leiba Polanski în Lucreţiu Pătrăşcanu, Sami Clein în Chivu Stoica, Gold Asher în Gheorghe Apostol, Nahum Ceauşu în Nicolae Ceauşescu, Iţic Iţicovici în Ion Iliescu şi aşa mai departe – pentru a putea prosti cît mai bine masele asuprite. Datorită prejudecăţilor mele rasiale şi ideologice nu am luat parte la larga mişcare de rezistenţă anticomunistă din România, condusă de tovarăşul Corneliu (a cărui

familie se numise într-o viaţă anterioară Codreanu), fostul poet de curte al lui Ceauşescu, azi în Parlamentul European sub numele de Corneliu Vadim Tudor, şi pentru asta cer iertare poporului român preamilostiv”. Nota mea nu a apărut.

H.S.: Sînteţi ghiduş. Dar spuneţi-mi, totuşi: ce s-a întîmplat cu fratele Anei Pauker?

N.M.: S-a întors în Israel, după ce s-a recules cîţiva ani în închisorile României comuniste.

H.S.: Să vorbim din nou despre ceea ce aţi trăit în anii ’50.

N.M.: În perioada devierii de stînga şi de dreapta eram secretarul UTM din liceu. Şi mi s-a comunicat că trebuie să excludem din organizaţie cel puţin trei membri.

H.S.: Cine v-a spus asta?

N.M.: A venit un activist de la centrala orăşenească a organizaţiei UTM. Mi-a spus că trebuie să organizăm o mare şedinţă, cum aveau loc pe atunci în toate fabricile, întreprinderile, spitalele, pentru a adera entuziast la decizia comitetului central privind devierile, un mijloc teoretic şi practic de curăţare a partidului de trădători şi sabotori. Ideea era că trădătorii se află peste tot: în liceul tău, în spitalul tău, în clubul tău sportiv – peste tot! Aşa a început marea epurare.

Prin urmare, am primit sarcina de a „epura” organizaţia noastră de cel puţin trei elevi suspecţi. Şi după multe discuţii s-au propus numele celor trei nevinovaţi. Unul dintre ei era de origine ţărănească, tatăl lui nu fusese de acord să intre în gospodăria colectivă, dovadă că era un duşman al partidului şi al statului. Celălalt era un tînăr evreu absolut inofensiv, fiul unui măcelar, tatăl său mai avea un soi de magazin pe jumătate privat – şi vina trecea asupra odraslei. Al treilea îmi era prieten, îl admiram, era cu o clasă mai mare decît mine, civilizat, tatăl său fusese odinioară avocat liberal, fusese închis doi ani, dar cred că pe vremea aceea fusese deja eliberat, doi ani însemna că nu au găsit absolut nimic împotriva lui, că era absolut curat.

H.S.: Ce s-a întîmplat cu cei trei băieţi?

N.M.: Au absolvit liceul, fără să fie membri UTM. Nu au fost daţi afară din şcoală. Nu ştiu ce s-a întîmplat cu fiul de ţăran – era într-o clasă mai mică. Ceilalţi doi au intrat la universitate. Băiatul evreu a studiat medicina veterinară şi trăieşte azi în Israel, iar prietenul meu s-a încris la aceeaşi facultate ca şi mine, dar nu a absolvit-o. Acest eşec a fost marea lui realizare.

H.S.: De ce?

N.M.: A devenit un eşuat solitar, aproape aristocratic. Funcţionar oarecare, şi-a păstrat viaţa privată, şi biblioteca privată, şi solitudinea. L-am vizitat cînd m-am întors în ţară – a rămas neschimbat.

H.S.: Şi dumneavoastră?

N.M.: Nu am suferit defel cînd tovarăşul Stalin m-a părăsit. Mă desprinsesem deja de el. Am absolvit liceul şi am mers la universitate, şi deoarece rezultatele mele şcolare erau foarte bune – note, activităţi politice –, s-a propus să fac parte din conducerea UTM a anului întîi de facultate. Am refuzat. Cel care a condus şedinţa avea să devină după cîţiva ani ministrul de Externe al României. Repercusiunile au fost modeste: a trebuit să mă prezint la conducerea UTM din Capitală, unde am fost aspru criticat.

H.S.: Aţi fost vreodată membru al Partidului Comunist?

N.M.: Nu. Niciodată.

Al cincilea dialog

Monopolul evreiesc

H.S.: Cînd aţi devenit scriitor?

N.M.: Odată cu publicarea primei mele cărţi…

H.S.: Nu, nu asta am vrut să spun. Cînd v-aţi aşezat pentru prima oară cu un creion în mînă în faţa unei coli goale de hîrtie şi aţi scris?

N.M.: Foarte devreme. Am scris poezii încă din adolescenţă.

H.S.: Erau poezii cu rimă?

N.M.: Cu rimă, dar şi în versuri albe.

H.S.: Acesta este formalism burghez, tovarăşe!

N.M.: Da, însă unul stimulator, chiar curajos în condiţiile socialismului. Am început să scriu la modul serios cînd am ajuns la universitate. A fost un proces îndelungat şi cu hopuri, nu o preocupare continuă. În 1966 i-am trimis cîteva proze scurte unui poet – Miron Radu Paraschivescu, căruia i se spunea prescurtat MRP – despre care ştiam că are cel mai bun instinct în descoperirea de talente. Un om cultivat şi inteligent, cu un simţ sigur al literaturii. A fost entuziasmat.

H.S.: Despre ce vorbea poezia dumneavoastră?

N.M.: Despre singurătate – o temă foarte decadentă. Poeziile le-am recitit mai tîrziu…

H.S.: Ca să vedeţi dacă sînt bune de ceva.

N.M.: Unele poezii erau bune. Suportabile, se puteau citi. Nu erau geniale, dar am regăsit în ele un ton al poeziei româneşti interbelice – în contrast cu ceea ce se publica în revistele literare. O turbulenţă a singurătăţii, o căutare a

ceva dincolo de cotidianul apăsător. Dacă aceste versuri aveau o valoare literară, nu ştiu – dar dacă ar fi fost publicate pe atunci, nu cred că aş fi avut de ce să mă ruşinez.

H.S.: Despre ce era vorba în proza dumneavoastră?

N.M.: Primele texte în proză erau impresii din copilăria în lagăr, o transfigurare în ficţiune a ceea ce am trăit.

H.S.: Aţi vorbit pe atunci cu prietenii despre ce aţi trăit în lagăr?

N.M.: Nu.

H.S.: Prin urmare, aţi dialogat cu foaia albă de hîrtie.

N.M.: Da. Doar aşa. A fost un mare şoc pentru mine cînd am venit în America şi am descoperit că această temă…

H.S.: Prin „această temă” vă referiţi la aşa-numitul Holocaust.

N.M.: …că această temă este atît de prezentă aici în spaţiul public. Se vorbeşte des despre asta, se povestesc propriile experienţe… La început am fost extrem de reţinut şi nu mă simţeam confortabil să trec la exhibarea publică a suferinţei.

H.S.: Era prea personal pentru dumneavoastră?

N.M.: Da, era personal. Dar după un timp am reconsiderat – cu măsură, adică am început să răspund întrebărilor care mi se puneau despre biografie. Aici expunerea publică e aproape inevitabilă, şi dacă acest capitol a existat în viaţa ta, atunci trebuie să răspunzi la nişte întrebări – este un ritual acceptat. Dincolo nu te întreba nimeni şi falsitatea manipulată politic a vieţii publice – totul era mai mult sau mai puţin falsificat – te făcea să te contracţi în tine însuţi, să aperi măcar integritatea vieţii private, singurul teritoriu propriu, proprietatea pe care o voiai ferită de minciuna publică. Aici situaţia a fost şi este diferită, deşi există şi asemănări, cu deosebirea că vînătorul ubicuu nu mai e Partidul, ci fiara mass-media de scandal, tot mai dominantă.

Primele povestiri vorbeau despre copilărie. Apoi am scris şi despre perioada comunistă, despre anii în care am fost un tînăr visător entuziast. Mi s-a reproşat

în România că am scris doar despre Holocaust – deşi textele mele despre Holocaust sînt cu adevărat puţine în comparaţie cu cele care vorbesc despre comunism. Asta din cauza faptului că eram doar un copil în lagăr, iar toată viaţa mea de adult s-a desfăşurat sub regimul comunist. Am discutat despre asta şi cu Imre Kertész, şi cu Aharon Appelfeld, care a fost criticat uneori, în Israel, că Israelul nu apare destul în opera lui. Eu am rămas la tema înstrăinării, a oprimării, a disconfortului, oriunde s-ar regăsi: în lagăre naziste, sub comunism, în exil. Această continuitate transcende cadrul social, politic sau istoric. Este vorba despre tensiunea dintre individ şi contextul social.

H.S.: Cine v-a reproşat în România că aţi scris doar despre Holocaust? A fost în timpul comunismului sau după aceea?

N.M.: După. Sub comunişti era o temă tabu. Mi-aduc aminte de prezentarea de pe coperta uneia dintre cărţile mele în care se spunea că am aparţinut unei generaţii care „a avut o copilărie nefericită în timpul războiului”.

H.S.: „O copilărie nefericită în timpul războiului.” Asta e bună!

N.M.: Era pur şi simplu imposibil să spui lucrurilor pe nume. După prăbuşirea comunismului, totul a început să iasă la suprafaţă. Una dintre cele mai aprinse dezbateri de după 1989, care continuă uneori şi acum, deşi cu mai puţină forţă, şi în care am fost implicat volens, nolens, a fost comparaţia dintre Gulag şi Holocaust. Dintr-odată era posibil să vorbeşti despre Holocaust, dar întîmpinat de un instantaneu bruiaj. Parte din elita intelectuală românească se întreba: De ce Holocaustul? Oare tocmai am scăpat de Holocaust – sau de comunism? Ne aflăm cumva în anul 1945, lagărele au fost eliberate ieri, sau tocmai s-a prăbuşit dictatura comunistă şi ar trebui să dezbatem tot ce am trăit în timpul ei?

H.S.: A avut loc deci imediat o ciocnire a memoriilor.

N.M.: Da, imediat, o uriaşă coliziune, cu revitalizarea sloganurilor antisemite dinaintea războiului şi cu noi ingrediente, precum: „Evreii ne-au adus comunismul” sau „În România nu a existat nici un Holocaust, e doar o minciună. La noi nu a existat nici un Auschwitz. Totul e o exagerare, o falsificare, propagandă evreiască, un complot iudeo-israelian”. O persoană

foarte importantă din lumea literară – în prezent, preşedintele Uniunii Scriitorilor şi ambasador al României la UNESCO, directorul celei mai importante reviste literare a ţării, membru al Academiei, membru în numeroase comitete şi comisii, un fel de Papă al literelor româneşti, pe vremea aceea şi candidat la preşedinţia ţării, s-a pronunţat critic la adresa „monopolului evreiesc asupra suferinţei”. Nu avem de-a face cu un antisemit, ci cu un democrat, aici e toată surpriza! Formularea nu trădează multă compasiune, nici înţelegerea propriei istorii sau solidaritate cu oprimaţii, nici exces de inteligenţă şi onestitate. Şi, cum spun, nu este vorba de vreun naţionalist şi antisemit feroce, ci de un intelectual respectat şi, pare-se, democrat. Iată, această formulare nu vine de la periferia naţionalistă a vieţii intelectuale, ci vine din centrul elitei intelectuale!

Foarte interesante în acest context sînt procesul împotriva lui Garaudy şi ecoul său în România. Roger Garaudy a fost un membru de frunte al Partidului Comunist Francez, un timp a fost chiar în Biroul Politic şi ideologul-şef al partidului. A avut o evoluţie foarte ciudată, aş zice. În anii ’60 a devenit un comunist liberal, alăturîndu-se aşa-zisului eurocomunism. În cele din urmă a fost exclus din partid. A fost tot timpul apropiat de Biserică şi a devenit apoi catolic, mai tîrziu protestant. Iar la sfîrşit s-a convertit la Islam. Garaudy a scris o carte cu titlul *Miturile fondatoare ale politicii israeliene*. Este un antisionist furibund – cred că a devenit şi antisemit.

H.S.: Garaudy neagă genocidul comis împotriva evreilor europeni.

N.M.: El afirmă că numărul victimelor nu este atît de mare cum spun evreii şi crede că nu au existat camere de gazare. A fost dat în judecată la Paris şi a fost condamnat, în faţa unui public de antisemiţi dezlănţuiţi, mulţi dintre ei musulmani, care strigau „Moarte evreilor”.

H.S.: Cînd a avut loc acest proces?

N.M.: În 1998. După ce cartea lui Roger Garaudy a apărut la o minusculă editură de extremă dreapta – al cărei proprietar avea de altfel legături cu România –, condamnatul a devenit foarte celebru în lumea islamică. Vicepreşedintele sirian l-a numit „cel mai mare filosof occidental contemporan”, Muammar al-Gaddafi l-a declarat „cel mai mare filosof european de la Platon şi Aristotel”; eroul a fost primit de notabilităţile

Republicii Islamice Iran, şi chiar Hassan Nasrallah, şeful Hezbollah, îl apreciază entuziast pe Garaudy.

H.S.: Ce legătură are asta cu România?

N.M.: Ne-am putea întreba, şi n-ar fi deloc o întrebare gratuită. Se pare că totuşi are de-a face şi cu România, şi cu unii iluştri membri ai elitei ei intelectuale, dacă urmărim dezbaterea din România, care a devenit repede dezgustătoare. Am fost pus la colţ şi atacat în această confuză dezlănţuire de resentimente. Se distingeau două idei principale. Mai întîi, că evreii erau gata să comită orice falsificare pentru a-şi păstra „monopolul suferinţei". În al doilea rînd, că exprimarea unei opinii nu este un delict. O opinie nu este o infracţiune care să poată fi condamnată într-un proces juridic. Într-un articol dintr-un ziar românesc se afirma chiar că acest proces împotriva lui Roger Garaudy ar fi „moartea lui Descartes", fără ca cineva să pomenească faptul esenţial că se discuta încălcarea unei legi franceze, aprobată de statul democrat francez.

Procesul Garaudy în Franţa avea loc cam în aceeaşi perioadă cînd creştea furtunos dezbaterea românească în mai multe etape fiindcă Holocaust şi Gulag: evreii, se spunea, nu sînt interesaţi în mod real de Gulag, fiindcă cei mai mulţi dintre ei au fost comunişti şi ar face totul pentru ca amintirea Holocaustului, prezentat drept cel mai mare genocid din istorie, să prevaleze asupra altor tragedii istorice. De unde acest brusc interes în România post- şi anticomunistă faţă de Roger Garaudy, un fost aprig comunist, care afirma că tot ce spune Stalin este adevărat, în timp ce toţi antistaliniştii sînt nişte mincinoşi? Mulţi români sînt astăzi anticomunişti vehemenţi, dar anticomunismul lor pare, uneori, nu atît o opţiune pentru democraţie, cît un nou oportunism sau o variaţiune actualizată a vechiului naţionalism. Este uşor să fii astăzi anticomunist, şi foarte folositor.

H.S.: Roger Garaudy însuşi este doar o figură intelectuală marginală, rizibilă. El nu reprezintă nimic.

N.M.: Şi totuşi, iată, poate avea ecou, poate fi folosit la nevoie.

Al şaselea dialog

Despre femei

H.S.: Aş dori să ne întoarcem în timp şi să vorbim despre artist în calitatea lui de tînăr bărbat. Permiteţi-mi să vă pun în acest context o întrebare indiscretă: cum era cu femeile?

N.M.: Nu ştiam că domnul Stein este interesat de femei. Dar dacă aşa stau lucrurile, mă simt dintr-odată mai apropiat de el. Cînd vorbim despre femei, vorbim şi despre dragoste. Dar înţeleg că vreţi să vorbim mai mult despre aspectul erotic al problemei.

Femeile şi erotismul sînt o temă conjugată, dar şi o temă privată. Vorbind despre tinereţea mea, vorbim despre perioada trăită într-un stat socialist. Cum se poate dezvolta o relaţie sexuală cu o femeie într-o ţară în care oamenii trăiesc înghesuiţi în locuinţe strîmte şi uneori de uz comun, unde nu prea există posibilitatea retragerii într-un spaţiu privat, avorturile nu sînt permise, nu există anticoncepţionale, dar există morala proletară. Nu puteai nici măcar să închiriezi o cameră de hotel. Toate aceste greutăţi, piedici, restricţii şi restrîngeri nu pot ucide, totuşi, instinctele, nici dragostea. Îmi plăceau femeile, îmi plac şi acum – chiar dacă nu mi se mai permite să le plac prea mult, sînt căsătorit şi nu mai sînt tînăr. Femeia rămîne, cred, mai interesantă, mai fascinantă decît bărbatul.

În tinereţea mea, pe cînd mi se deşteptau impulsurile sexuale, într-un oraş mic în care anonimatul era aproape imposibil – ce poate să facă un adolescent frecventînd o şcoală unde sînt numai băieţi şi care se întîlneşte cu fete doar la reuniunile revoluţionare sau la cinematograful local, o dată, de două ori pe săptămînă, cînd înăuntru se face întuneric şi poţi în sfîrşit să palpezi pielea domnişoarei? Nu o poţi invita la o discuţie filosofică în camera ta care nu există, mare lucru nu se poate întîmpla.

Să vă povestesc vagi experienţe erotice incipiente? Din nefericire, nu exista bordel. În timpul anilor mei de liceu era foarte dificil să ai o relaţie sexuală, şi chiar şi mai tîrziu, la Bucureşti, era dificil – m-am dus la Bucureşti contrar

dorinţelor familiei mele, părinţii m-ar fi vrut în apropiere, la Iaşi, dar eram ferm orientat spre Bucureşti de dragul anonimatului – am vrut să evadez.

În liceu eram un mic star, asta ajută în relaţia cu fetele, le plac starurile. M-am apropiat de nişte fete, eram prieten cu cîteva. Am avut o relaţie intensă cu una dintre ele – doar incipient erotică. Sărutări, discuţii, un pic de pipăială în întunericul cinematografului sau în parcul oraşului, nimic important. În ultimii doi ani de liceu eram împreună cu o fată frumoasă dintr-o familie prietenă a familiei mele. Ea a plecat la studii la Bucureşti, eu de asemenea, practic eram împreună. Expediţiile noastre – ca să le numim aşa – mergeau de obicei pînă la graniţa permisibilităţii şi se opreau cu puţin înaintea ei. Aiaiaiai, ce-o să spună mami! Au mai fost cîteva minore evenimente adiacente – dar nu o iniţiere în adevăratul sens al cuvîntului. Cînd mi-am încheiat studiile (de inginer), aveam o reputaţie de om cu „experienţă”, deoarece eram mereu înconjurat de fete şi eu mă ţineam tot timpul după ele, mă plăceau şi eu le plăceam. Dar atît.

H.S.: Eraţi, prin urmare, un Casanova feciorelnic?

N.M.: Aşa pare, eram sfios şi solitar, visul meu de libertate – şi de libertate sexuală – era, din păcate, doar aspiraţie. Nu aveam nici o relaţie stabilă sau experienţă, numai ici şi colo cîte ceva. După ce am terminat facultatea…

H.S.: La ce vîrstă?

N.M.: La 23 de ani. După absolvire m-am întors în oraşul natal. Restricţii socialiste.

H.S.: Şi anume?

N.M.: Pe vremea aceea, în România – şi cred că nu numai în România – existau oraşe „închise”, unde nu puteai locui dacă nu aveai „documentele” corespunzătoare. Voiam să rămîn la Bucureşti. Era speranţa mea cînd m-am înscris la Institutul de Construcţii din Bucureşti. Am absolvit o facultate deloc uşoară. La început am fost 127 de studenţi, din care am absolvit 26. Am înţeles destul de repede că nu sînt făcut pentru studiul ingineriei, şi totuşi l-am continuat. Este blestemul meu: nu pot să mă despart de ceva decît cu eforturi uriaşe – de oameni, de obişnuinţe, de prietenii, de ţări, de limba mea maternă.

Nu puteam rămîne în Bucureşti pentru că nu aveam acte de bucureştean, de

care dispuneau doar cei născuţi acolo sau care se căsătoreau cu cineva din Bucureşti. Aveam oferte pentru alte oraşe, dar nu mă atrăgeau. Voiam să locuiesc în Bucureşti. Cînd am văzut, după examenul de absolvire, că nu pot rămîne, m-am întors în oraşul de baştină. Şi curînd m-am îndrăgostit de o fată, elevă de liceu. Ea a devenit experienţa deplină pentru mine: emoţională, erotică, sexuală. O relaţie dramatică.

H.S.: Lăsaţi-mă să ghicesc: mica problemă consta în faptul că ea era o *shiksa*, o neevreică. Cuvîntul acesta, *shiksa*, nu îl folosesc în sens peiorativ sau ostil – acest termen argotic conţine o ironie delicată. Deci o *shiksa*.

N.M.: Ironia ar putea fi şi afectuoasă, nu doar delicată, dacă ne gîndim la soţia lui Martin Buber, sau la Milena lui Kafka, sau chiar la Virginia Woolf, soţia evreului Leonard Woolf, care a avut o grijă angelică de ea. Şi la atîtea alte exemple. Noi ne referim aici însă doar la o liceană inteligentă şi fermecătoare. Pentru mama mea era o *shiksa* mult prea inteligentă, pentru mine era foarte atrăgătoare, în plus şi misterioasă, ghiduşă, imprevizibilă. Trăiam într-un oraş mic. Anonimatul era practic imposibil. Aranjam cu un coleg de serviciu să îmi împrumute camera lui pentru două ore – poate cunoaşteţi lucrurile astea. Sau poate nu.

H.S.: Nu le cunosc. Nu am crescut într-o ţară socialistă.

N.M.: Atunci nu ştiţi chiar nimic. Şi ce este mai uimitor şi mai de compătimit este că nici nu regretaţi că nu ştiţi nimic. În orice caz, era o experienţă care cuprindea practic multe dintre premisele „socialismului real”. Foarte real.

După cîţiva ani am reuşit să mă întorc la Bucureşti: o altă aventură dificilă. Nu mai aveam dosarul în regulă din punct de vedere politic – ca pe vremea cînd eram, la liceu, secretar UTM. De cîte ori reuşeam să îmi găsesc de lucru, eram respins, pînă la urmă. Pe motiv de dosar de cadre. Dosarul meu de cadre nu mai era minunat. La un moment dat am concurat pentru un post la un important institut de proiectare din Bucureşti, IPROMET. Fără a avea magicul „buletin de Bucureşti”! Existau condiţii pentru a obţine acest mare premiu dacă instituţia care te angaja era puternică şi destul de importantă pentru a primi de la ministrul respectivei ramuri economice un ordin special – era numit „Ordin al ministrului” – ca să te aducă la Bucureşti în calitate de „specialist

indispensabil”. După ce am luat examenul pentru post, mi-a fost promis „Ordinul ministrului”. Pentru asta însă trebuia să aduc dovada că am o locuinţă în Bucureşti.

Un cerc vicios: pentru a locui în Bucureşti trebuia să te înregistrezi la Miliţie. Dar dacă nu aveai acte de Bucureşti nu te puteai înregistra la Miliţie. Pentru Miliţie aveai nevoie în primul rînd de „Ordinul ministrului”, apoi de o locuinţă. Puteai dovedi că ai o locuinţă în Bucureşti dacă erai proprietar sau dacă aveai un bunic care avea o locuinţă în Bucureşti şi care ţi-o lăsa ţie prin testament, de pildă, sau dacă cineva declara în justiţie că te acceptă în „spaţiul său locativ” şi dacă acest spaţiu era încăpător. La mine nu era cazul cu nici una dintre aceste ipoteze. Ce face un evreu în situaţia asta? Apelează la solidaritatea comunităţii sale, a puternicei „conspiraţii”, care, după cum se ştie, rezolvă orice problemă. Mama mea fusese colegă de şcoală cu soţia rabinului-şef al României. Mama a vorbit cu ea şi au găsit într-adevăr mirifica soluţie. Comunitatea evreiască avea o mică încăpere lîngă *mikwa*. Ştiţi ce este o *mikwa*.

H.S.: O piscină evreiască.

N.M.: Da, dar pentru femei religioase, pentru purificarea săptămînală înaintea Sabatului sau a altor sărbători. Comunitatea evreiască mi-a dat o adeverinţă cum că aş locui într-o încăpere din casa unde se afla *mikwa*. Şi cu acest document şi cu „Ordinul ministrului” am primit în sfîrşit celebra ştampilă în buletin şi m-am mutat la Bucureşti. La puţin timp după aceea am întîlnit-o pe viitoarea mea soţie. Aş fi putut evita deci toată situaţia! Am intrat însă în căsnicie pe o bază legală solidă, cu acte în regulă. Baza afectivă era şi mai solidă: iubirea. Foarte de modă veche.

H.S.: N-o să vă chestionez şi despre Cella, pentru că văd bine că aveţi o căsnicie fericită, plină de dragoste şi căldură. Mai bine ne întoarcem la *shiksa* – tema aceasta este mult mai dramatică.

N.M.: Probabil că ar trebui să îl întrebăm pe ginerele lui Bill Clinton. El este un om religios, eu nu sînt. Şi el iubeşte o *shiksa* şi s-a căsătorit cu ea, deşi este fiul unui evreu religios, ba chiar şi suspect de infracţiuni financiare. Asta e America! Fiul unui evreu infractor se căsătoreşte cu fiica unui fost preşedinte! Iar *shiksa* Chelsea Clinton îi va face copii. Am putea vorbi despre asta ca despre un caz simbolic, pentru că toate statisticile arată că, în America, din

căsătoriile dintre evrei şi neevrei se nasc tot mai puţini copii care sînt consideraţi evrei după legile religioase iudaice. Din această cauză, singurele comunităţi evreieşti care vor mai rămîne, fie că ne convine, fie că nu, vor fi cele strict religioase. Aşa spun proorocii zilei, fie că ne convine, fie că nu. Dacă nu ne convine, putem să-l sunăm pe Dumnezeu la telefon, pentru că numai El poate schimba ceva. Dar El este tot timpul foarte ocupat – şi e undeva departe. Unii susţin chiar că Holocaustul a dovedit că puterile sale sînt limitate, că nu-i chiar atotputernic.

H.S.: Şi *shiksa* dumneavoastră din România?

N.M.: Am iubit-o cu adevărat. Relaţia noastră a devenit treptat tot mai dramatică şi mai complicată. Iar pentru partea mai religioasă a familiei de ghetou evreiesc povestea lua proporţii. Dragul de băiat este hipnotizat de o creştină diabolică! Un văr de-al meu fusese în 1945, cînd m-am întors în ţară, directorul şcolii evreieşti din Fălticeni – între timp ajunsese profesor de matematică la Suceava. Mama mea evreică, foarte agitată din cauza nenorocirii care ne-a căzut pe cap, l-a chestionat pe profesor în privinţa elevei. Iar vărul i-a spus: Este cea mai inteligentă fată pe care am întîlnit-o în cîteva generaţii de elevi. În loc să fie o recomandare în favoarea ei, asta a părut s-o îngrozească şi mai mult pe mama.

După multe suferinţe pentru amîndoi, dar mai ales pentru ea, ne-am despărţit. Nu din cauza „etnicităţii”, ci din cauza dragostei care şi-a consumat, treptat, energia în anxietate.

H.S.: Cît timp a durat relaţia?

N.M.: Mai mulţi ani. După ce a terminat facultatea, a lucrat la un institut de cercetare important şi a părăsit la un moment dat România. S-a căsătorit la Londra, în Anglia. Acum cîţiva ani m-a sunat. Mă descoperise prin cărţile mele. Mi-a trimis o scrisoare interesantă despre viaţa ei după despărţirea de mine. Avea doi copii cu soţul englez. Acum o lună şi jumătate a fost aici. Am încercat să împiedic vizita, dar fără succes. Mă tot suna şi îmi spunea că vrea să vină la New York, că sîntem amîndoi bătrîni şi vom muri curînd. Iar eu repetam: Nu. Nu, de trei ori nu. Să rămînem acolo unde eram cînd eram tineri. Nu trebuie să mă vezi aşa cum sînt acum – fără păr şi cu probleme cardiace. Şi nici eu nu trebuie să te văd. Dar ea s-a încăpăţînat şi a venit la noi cu soţul ei. Sînt o

pereche simpatică.

H.S.: Şi?

N.M.: Şi nimic.

H.S.: Nimic?

N.M.: Nimic. Nu a fost nici o tensiune, deşi mă aşteptam la aşa ceva. În scrisoarea ei mi-a spus că trebuie să ştiu că m-a iertat. Că nu trebuie să mai am sentimente de vinovăţie. Da, mă simţisem cu adevărat vinovat. La sfîrşitul amorului nostru năbădăios – aşa cum se întîmplă în astfel de cazuri – nu mai era nevoie de nici un motiv ca să ruinăm totul. Trebuie doar să laşi lucrurile să se sfîrşească, ruinarea vine de la sine. Ea era foarte posesivă, dramatică, geloasă, au fost şi avorturi, iar la un moment dat totul a devenit insuportabil. Mi-e ruşine de finalul acesta, nu m-am despărţit de ea sub presiunea familiei, dar mă îndreptam spre finalul acestei poveşti de dragoste, şi poate am contribuit şi eu la ruina ei. Cînd ne-am despărţit, ostilitatea unei părţi din familie slăbise, se resemnaseră cu inevitabilul şi au fost surprinşi de această neaşteptată întorsătură a situaţiei, în care nu mai sperau.

Ea este azi o femeie pe picioarele ei, cu nepoţi, trăieşte mulţumită şi în siguranţă în Anglia. Din turnul meu de veghe, reîntîlnirea noastră mi se pare o greşeală.

H.S.: Pentru că nu mai existau sentimente.

N.M.: Nu am răscolit trecutul. A fost o vizită de stat. Oficială, plăcută, civilizată. Sîntem bătrîni. Eu sînt bătrîn. Nu ştiu cum ar fi fost căsnicia cu ea, dacă ne-am fi căsătorit. Sartre a scris undeva că relaţiile unui evreu cu o neevreică – relaţiile sexuale, spirituale, intime, psihologice – se deosebesc mult de cele cu o evreică. Ar exista în primul caz atracţia, ispita necunoscutului. El spune că pericolul căsătoriei cu o evreică este că dragostea ca sexualitate evoluează în sentimente fraterne. Nici nu e chiar aşa rău dacă relaţia sexuală sfîrşeşte în altfel de dragoste, prietenie, solidaritate, devotament reciproc.

H.S.: Cum este însă în cazul celălalt, cînd o evreică se căsătoreşte cu un neevreu?

N.M.: L-am putea citi pe Gregor von Rezzori.

H.S.: Să vorbim mai bine despre Cella.

N.M.: După cum ştiţi, soţia mea evreică arată ca o suedeză. Cînd am fost cu ea prima oară în concediu la Marea Neagră şi ne plimbam pe malul apei, ne-am întîlnit cu un fost coleg de la Politehnică. Mi-a şoptit, în trecere: Aha, deci acesta e genul de femeie cu care eşti acum! În ce limbă vorbeşti cu ea?

Al şaptelea dialog

Fără ochelari în lagăr

H.S.: Să vorbim despre cu totul alte lucruri, şi anume despre exilul dumneavoastră. Cînd aţi părăsit România şi de ce? Aţi rezistat mult acolo.

N.M.: Din cîte înţeleg, sînt două întrebări: De ce am rămas atît de mult şi de ce m-am hotărît să plec?

Am rămas atîta timp deoarece eram înrădăcinat în limba română, cultura română m-a format şi m-a deformat. Mă iluzionam că trăiesc într-o limbă, nu într-o ţară. În ciuda tuturor neplăcerilor, a nefericirii, a problemelor pe care le aveam acolo – şi erau destule –, ştiam că identitatea şi integritatea mea sînt legate de limba română, prin urmare şi de ţară. Nu voiam să plec, eram şi sceptic în privinţa goanei după noroc. Clipele mele de împlinire erau în primul rînd momentele de lectură şi de scris – momente de singurătate. Desigur, erau şi alte momente fericite, cînd încercam iubirea sau contemplam largul mării sau întîlneam parteneri de discuţie interesanţi. Nu vedeam nici un motiv să las în urmă toate aceste lucruri – deşi dincolo exista marea promisiune de a avea acces la cărţi care patruzeci de ani mi-au fost inaccesibile şi să cunosc altă lume, altă civilizaţie. Dar simţeam că aş pierde totul ca scriitor: rădăcinile mele. În acea perioadă vedeam exilul ca o sinucidere pentru scriitor şi existau deja multe exemple în acest sens – cum îţi poţi distruge viaţa, deşi ai condiţii de viaţă mai plăcute.

De ce am plecat totuşi? Pentru că paharul s-a umplut la un moment dat şi o picătură a fost de-ajuns ca să se verse. Dar a fost mai mult decît o picătură. În 1986, anul plecării mele, situaţia din România era absolut insuportabilă sub toate aspectele vieţii cotidiene. Era mizeria zilnică, era teroarea, era închiderea unei societăţi oricum foarte închise. România era pe atunci, chiar în comparaţie cu celelalte ţări socialiste, într-o situaţie mult mai rea. Pentru noi erau doar două ore de program la televizor. Din aceste două ore, o oră şi zece minute erau dedicate Conducătorului. Şi asta nu se întîmpla la Moscova. Se întîmpla în România. România nu este nici China, nici Germania. România este o ţară

latină cu ingrediente orientale, care nu suportă acest fel de – ca să-i spunem aşa – sobrietate. Era şi un antisemitism tot mai manifest.

H.S.: În ziarele de stat?

N.M.: Toate ziarele erau de stat.

H.S.: Se vorbea în ele despre evrei, sau era vorba despre bla-bla-ul obişnuit din blocul de răsărit despre „sionişti" şi „statul fascist-imperialist-decadent Israel"?

N.M.: Nu, nu, nu. Relaţiile cu Israelul erau OK. România era singura ţară socialistă care avea relaţii diplomatice cu Israelul. Vorbim aici despre România, un loc foarte interesant! Desigur, nu ca să trăieşti în el. Cînd am părăsit ţara mi-am zis: Într-un loc atît de interesant nu mai pot trăi. Nu mai ştiai cu cine vorbeşti acolo – totul era complicat şi prea interesant.

Deci: România se opunea blocului sovietic şi avea relaţii cu Israelul. România nu a participat nici la invazia din Cehoslovacia din 1968. România era *l'enfant terrible*, copilul răzgîiat, admirat de Occident. Conducătorul nostru a fost primit de regina Angliei, de cancelarul german, de notabilităţile franceze. Toţi erau îndrăgostiţi de România. Desigur, nu îi păsa nimănui ce se întîmpla în ţară, erau interesaţi de jocul diplomatic internaţional, iar în acest joc România avea un rol echivoc.

Antisemitismul era subteran şi implicit, era şi public. Se utiliza cuvîntul „evreu", cum să nu!, oficial nu se putea spune „jidan". Un săptămînal cultural cu titlul *Săptămîna*, vizibil conectat la Securitate, publica frecvente atacuri împotriva evreilor, a scriitorilor evrei. La un moment dat s-a publicat o listă de pseudonime. În cazul meu nu exista nici unul – dar Leibovici era Duda, fratele său, tot Leibovici, era Raicu, iar Legrel era Mugur. Şi aşa mai departe. Ăsta era jocul. Ce este un evreu, întreabă o glumă românească. Un evreu este un „jidan" (un Iţic) care tocmai a ieşit din încăpere, ne spune bancul. Jidanul este un evreu cît timp este în cameră, într-o ambianţă socială, adică. În momentul cînd a ieşit, a redevenit pentru ceilalţi jidan, ceea ce şi este, adică.

Odată m-a vizitat un ofiţer de Securitate şi m-a întrebat de ce nu plec. În spatele acestei întrebări se ascundea intenţia lor de a purifica etnic ţara. Altminteri, nu aveau nimic împotrivă ca un scriitor evreu să scrie despre evrei. Acesta este micul tău colţ! Scrie despre evrei – sau şi mai bine, pleacă din ţară

şi te du în Palestina! Nu scrie despre noi, să nu crezi că eşti un scriitor român, că eşti român. Nu te amăgi singur.

Mă consider scriitor român. M-am supărat foarte tare cîndva din cauza unei antologii publicate în anii ’70 în Israel, în care apăream şi eu – pe vremea aceea eram un foarte tînăr scriitor, cred că publicasem doar o carte. Titlul antologiei era *Scriitori evrei de limbă română*. Cum adică? Eu sînt scriitor român! Şi nimeni nu are dreptul să mă întrebe dacă sînt evreu. Sînt evreu, nu am negat asta, dar aici este vorba despre altceva: sînt scriitor român, pentru că aceasta este limba în care scriu. Dacă mă întrebaţi azi, după patruzeci de ani, trebuie să mărturisesc că nu mai sînt atît de sigur dacă nu cumva, în cele din urmă, aveau dreptate. Chiar nu mai sînt sigur deloc. Probabil aveau dreptate.

H.S.: Să ne întoarcem în anul 1986. Cum arăta viaţa cotidiană?

N.M.: Groaznic. Tatăl meu, care avea aproape optzeci de ani, trebuia să se trezească devreme, la ora 5, ca să stea la coadă pentru o sticlă de lapte şi pîine. În locuinţe era foarte frig iarna… Nu era Transnistria, dar comparam situaţia cu un lagăr de concentrare care cuprindea toată ţara. Pe de o parte antisemitismul devenise manifest, pe de altă parte gîndeam că nu este decent să te plîngi de antisemitism cînd toată ţara se află într-o situaţie atît de îngrozitoare. Cred că optzeci la sută dintre români ar fi preferat să fie evrei pentru ca să poată părăsi ţara – chiar dacă ar fi trebuit să suporte antisemitismul. Nu consideram deci că ar fi decent să mă lamentez

H.S.: Cînd stăteai la coadă să cumperi lapte auzeai observaţii despre evrei?

N.M.: Acolo şi în tramvai şi în autobuz. Cum se întîmplă în timpuri de criză, în plus România nu avea în acest sens un trecut minunat. Ana Pauker nu mai trăia, nu mai puteai să o faci vinovată pentru toată catastrofa pe Hannah Rabinsohn. Dar circulau zvonuri… poate Ceauşescu (ceauş de sinagogă?) este evreu… Am scris cîndva că dacă într-un lagăr de concentrare porţi ochelari, pentru ceilalţi deţinuţi nu este o mare deosebire. Pentru tine însă este o deosebire.

H.S.: De ce?

N.M.: Dacă patrula îţi smulge ochelarii de pe nas şi îi sparge, devii nu doar

victimă, eşti şi ridicol, orbecăi în rîsetele galeriei. Nu era o mare diferenţă să mai fii şi evreu în acele timpuri… şi totuşi existau diferenţe.

H.S.: …era ca şi cum ai fi închis, fără ochelari, într-un lagăr de concentrare.

N.M.: Să te întorci mereu şi mereu la insolubila chestiune evreiască nu este nici o bucurie.

Al optulea dialog

Lunga despărţire

H.S.: Cum aţi reuşit să părăsiţi România în 1986?

N.M.: Eram în contact cu cîţiva scriitori germani din Bucureşti. Am putea spune şi scriitori români de limbă germană. Ei mi-au spus că am primit o bursă DAAD* la Berlin…

H.S.: Pentru care nici nu aţi candidat.

N.M.: Un scriitor german emigrat din România în RFG, Ernest Wichner, mi-a transmis formularele, el le-a depus, dar nu am primit nici o scrisoare de confirmare.

Nemţii nu sînt italieni. Cînd vor să îţi comunice ceva, îţi trimit o scrisoare! Îi cunosc. Au o arhivă bine organizată cu numele persoanelor pe care le-au ucis. Sînt disciplinaţi şi ordonaţi – este şi bine, şi rău, după cum ştim. Nu am primit nimic. La un moment dat ne-am hotărît – soţia mea şi cu mine – să cerem paşaport pentru o călătorie turistică la sora ei la Washington. Şi pentru prima dată în lunga noastră viaţă, paznicii au fost de acord să plecăm împreună. Cred că nu e o întîmplare. Aveam deja o relaţie destul de tensionată cu autorităţile. Eram atacat în ziare, romanul meu *Plicul negru* fusese distrus de cenzură. Eram înconjurat peste tot de iscoade. Presupun că voiau să scape de mine. Ne-au dat paşaportul. Am cumpărat un bilet de avion spre Washington prin Berlinul de Vest. Biletul costa pe atunci în România cît salariul pe un an.

Am făcut escală la Berlin şi am locuit două-trei zile la prietenul şi traducătorul meu, scriitorul Paul Schuster – un om pasional şi onest. L-am rugat a doua zi să-i sune pe cei de la DAAD şi să întrebe dacă este adevărat că am primit o bursă. Desigur! au răspuns. Nu ştim însă ce s-a întîmplat cu Norman Manea! Paul Schuster a aruncat bomba: Este aici. Este aici? Cu adevărat? Ne-au invitat să luăm prînzul cu ei şi ne-au arătat scrisoarea pe care desigur că mi-o trimiseseră la timp, dar care se întorsese cu ştampila „Destinatar necunoscut”.

Explicaţi-mi, vă rog, cu mintea dumneavoastră vestică, raţională: Unde este

logica în toată chestia asta? Mi-au dat paşaportul, dar nu mi-au permis să aflu despre această bursă, deşi era evident că după ce ajungeam în Vest, urma să aflu de existenţa bursei! Am încercat să descopăr logica în această lipsă de logică tipică pentru sistem. Explicaţia la care am ajuns în cele din urmă ar fi legată de faptul că orice bursă trebuia aprobată pe atunci de prima doamnă a ţării, de madam Ceauşescu, care răspundea pe linie de partid de cultură şi ştiinţă. Cei de la Securitate care se ocupau de corespondenţă ştiau că ea nu ar fi aprobat o bursă pe un an la Berlin – aproba foarte selectiv şi doar pentru puţine săptămîni. O bursă de un an pentru un tip cu numele ciudat de „Norman”?

Toate acestea sînt speculaţii. Mi-au aprobat paşaportul turistic, de turism era responsabilă o altă secţie: aici este turismul, acolo călătoriile oficiale. Este posibil ca cele două secţii să nu fi ştiut una de alta, este posibil să fi ştiut unii de alţii şi să spună: Să-l lăsăm să plece, nu mai vine el înapoi. Bye-bye. Oricum s-ar fi petrecut lucrurile, am primit paşaportul.

În perioada dinaintea plecării, m-am întîlnit pe stradă în Bucureşti cu o colegă, poetă. Tocmai se întorsese de la Paris şi mi-a spus: noi sîntem scriitori, trebuie să rămînem aici. Ghinionul nostru, i-am răspuns. Asta a fost timp de patruzeci de ani justificarea mea, acum nu mai este valabilă. Dacă mergi la cimitir, o să găseşti mulţi scriitori, sînt în continuare aici, dar nu mai pot scrie. Pentru a scrie, trebuie să fii în viaţă – dacă mori, nu mai poţi scrie. Este o sinucidere să părăseşti ţara şi să ajungi în exil, dar este o sinucidere potenţială. Dacă rămînem aici este moarte sigură. Nu neapărat pentru că ne omoară ei, ci pentru că ne îmbolnăvim şi nu mai ajungem la timp la spital. Era imposibil, de exemplu, să găseşti un taxi. Aveam un prieten apropiat a cărui soţie avea nevoie de dializă la două zile. Era un coşmar să găsească o maşină care să o ducă la spital şi înapoi, a găsit pînă la urmă un şofer de camion care transporta cărămizi.

H.S.: Ce vi s-a mai întîmplat apoi?

N.M.: Ne-am continuat călătoria la Washington, am rămas acolo trei săptămîni. Apoi ne-am întors la Berlin. A trebuit să mergem la ambasada română să prelungim viza. Deoarece eram în Berlinul de Vest, de cealaltă parte a Zidului, nu au putut să refuze. Voiam să fiu în legalitate. Nu mă hotărîsem încă să rămîn în Vest. Am amînat decizia prea mult timp. V-am spus deja: despărţirile îmi cad greu – de oricine şi de orice.

Părinţii mei rămăseseră în România. Mama era grav bolnavă. Locuiau într-un oraş mic şi supravieţuiau cu mare dificultate. Le trimiteam pachete cu cafea şi cîrnaţi, cu zahăr, mai ştiu eu ce… ceea ce spune multe. Pachete cu mîncare se trimit într-un lagăr, nu într-o ţară normală. Anul la Berlin a fost pe de o parte foarte plăcut – mă simţeam stimulat din cauza limbii, a atmosferei – pe de altă parte a fost şi un an plin de frămîntări din cauza deciziilor radicale pe care le aveam de luat.

H.S.: Unde aţi locuit în Berlin?

N.M.: În apropierea Pieţei Rathenau, pe o străduţă mică, Storkwinkel, într-o clădire pentru bursierii DAAD. Mi-aduc aminte că am fost invitat să vizitez cîteva apartamente. Trebuia să îmi aleg unul care îmi place. Nu eram un bursier american sau canadian, obişnuit să aleagă, deci am spus, la prima locuinţă care mi s-a prezentat: Minunat! Perfect! Luminos! Nu voiam să văd nici un alt apartament care poate ar fi fost mai bun, mai elegant.

Anul acela a fost plin de întrebări. Vorbeam în fiecare zi despre ce ar trebui să facem şi vorbeam cu părinţii, mama era disperată, a înţeles că nu mă voi mai întoarce. A fost un an tensionat, complicat, dar am trăit în 1987 şi bucuria publicării primei mele cărţi în limba germană: *Biografia robot şi alte povestiri*, la Editura Steidl. A fost primită surprinzător de bine. Nu mă aşteptasem la această schimbare rapidă de situaţie.

H.S.: Aţi scris ceva în acea perioadă?

N.M.: Nu. A fost un an foarte nervos, nu am fost în stare să scriu. Citeam ziare şi reviste – toate revistele. Eram înfometat de informaţii, pe care înainte nu le puteam avea. Anul acela a fost deci plăcut, complicat şi tensionat. Mulţi m-au sfătuit să cer azil politic, nu am vrut, nu eram sigur ce trebuie să fac. Mi-era şi frică de faptul că ai mei puteau fi şicanaţi, nu voiam să fac situaţia lor mai complicată decît era. Am căutat – şi asta este ezitarea mea tipică faţă de viitorul nesigur –, am căutat o amînare. O amînare a oricărei decizii clare, ferme, definitive. Speram că marele nostru conducător va muri, în sfîrşit, singurul final pe care ni-l puteam închipui: rezolvarea biologică. Voiam să rămîn un an, doi în Occident, şi apoi totul să se schimbe în bine, iar după aceea – mai vedem noi.

Cînd mi s-a terminat bursa, era în decembrie 1987, DAAD mi-a prelungit-o cu încă trei luni. În timpul acesta căutam o altă bursă. Nu am reuşit. Aveam

ceva bani economisiţi în anul petrecut la Berlin, am plecat o lună la Paris, mi-ar fi plăcut să rămîn la Paris.

H.S.: Toţi românii din exil ajung odată şi odată la Paris.

N.M.: Pentru că pare mai simplu, din punctul de vedere al obişnuinţelor, al stilului de viaţă şi al limbii. Eram însă timorat de prea marea comunitate a exilului românesc de la Paris. Din nou mi s-a sugerat să cer azil politic, nu voiam. Şi atunci am primit bursa Fulbright la Universitatea Catolică din Washington.

H.S.: Aţi candidat pentru această bursă.

N.M.: Nu am candidat. Mi s-a propus să fac o cerere şi apoi, da, am candidat, dar iniţiativa nu mi-a aparţinut. Asta este iarăşi o poveste excesiv de bizară pentru cine nu înţelege nimic din prea interesanta şi codificata lume a Estului.

Cella are o soră la Washington. Soţul ei lucra pentru USIA, „United States Information Agency", o instituţie de schimburi culturale între America şi restul lumii. Nu mai există acum, atunci se ocupa, între altele, de burse, şi cumnatul meu ştia că românii nu au participat timp de şapte ani la programul de burse Fulbright pentru România.

H.S.: Ce înseamnă asta?

N.M.: Că românii nu au onorat acest schimb guvernamental de burse, nu au trimis nici un bursier în America. Timp de şapte ani! Bursierii americani veneau în România, dar nici un român nu ajunsese în contrapartidă în America. Prin urmare, existau discuţii dacă nu ar fi mai bine ca bursele Fulbright să fie date Ungariei – este ceea ce mi-a povestit funcţionarul american de la secţia română din fundaţia Fulbright cînd am ajuns la Washington. Un american foarte amabil, foarte inteligent; îşi dăduse doctoratul despre istoria românilor, vorbea excelent româneşte, ştia bancuri româneşti – şi el a fost cel care le-a atras atenţia colegilor că Ungaria a fost şi a rămas duşmanul istoric al României –, deci Statele Unite nu puteau să-şi permită o astfel de greşeală. A propus să fie căutaţi intelectualii români care trăiau în afara României, fundaţia să trimită o scrisoare către guvernul României, în care să informeze că va oferi bursele

acestor persoane. Experienţa arăta că guvernul român nu va răspunde nici da, nici ba, iar americanii vor fi îndreptăţiţi să considere tăcerea românilor drept o acceptare.

Aşa am primit eu bursa Fulbright la Universitatea Catolică din Washington.

* DAAD (Deutscher Akademischer Austausch Dienst) este Serviciul German de Schimburi Academice (n.tr.).

Al nouălea dialog

Despre Israel

H.S.: De ce, ca fost membru al organizaţiei Betar, nu aţi emigrat mai degrabă în Israel? Aveaţi totuşi familie acolo.

N.M.: Nu numai familie, ci şi prieteni. Aş fi putut emigra legal – nu cu un geamantan, cum s-a întîmplat de fapt, ci cu 70 de kilograme de bunuri personale. Nu e un rezultat deosebit pentru o viaţă de om, dar nici să evadezi doar cu o servietă nu este. În Israel s-au refugiat nu doar foşti membri din Betar sau din organizaţiile sioniste adverse, adică de stînga, ci şi comunişti, social-democraţi, socialişti, şi nu doar membri de rînd, ci şi lideri ai acestora.

Unul dintre prietenii mei care au părăsit România şi s-au stabilit în Israel a fost istoricul literar Leon Volovici. A lucrat mai întîi pentru Yad Vashem, acum este la Universitatea Ebraică din Ierusalim. Volovici mi-a scris: „Dacă vrei să fii evreu, du-te în Israel. Dacă vrei să rămîi scriitor, nu te duce în Israel”.

H.S.: De ce?

N.M.: Pentru că în Israel, ca scriitor român, te pierzi complet într-un mic ghetou. Astăzi lucrurile stau diferit – astăzi există chiar şi un post de televiziune în limba română. Dar pe atunci românii constituiau doar un ghetou cultural minuscul. Cu totul altfel decît comunitatea rusească.

H.S.: Ai nevoie oare de o comunitate pentru a fi scriitor?

N.M.: Nu, dar dacă eşti scriitor român la Tel Aviv, ce faci ?

H.S.: Îţi scrii cărţile şi savurezi seara promenada stradală.

N.M.: Iar manuscrisele le laşi prin testament văduvei şi copiilor? Sau poate statului Israel?

H.S.: Ce ar fi fost oare altfel la Tel Aviv decît în Paris – sau la Bard College în New York?

N.M.: Dacă trăieşti în Paris, beneficiezi de binele şi răul unei mari metropole cu o istorie culturală fabuloasă şi poate chiar izbuteşti să publici ceva acolo. La Bard College înveţi ceva din America universitară şi poate încerci chiar să publici ceva. În Israel, prietenul meu Leon Volovici nu vedea pe atunci nici cea mai mică posibilitate – şi avea dreptate – ca un scriitor evreu de origine română să fie tradus în ebraică. Israelul nu prea ne vrea. Nici chiar cînd ai avantajul de a trăi la Paris au Bard.

H.S.: Pentru că israelienii au această atitudine arogantă: *Io zrichim et se*, nu avem nevoie de asta.

N.M.: Ei acordă „Premiul Ierusalim" multor scriitori de valoare – dar rareori unui scriitor evreu. Iar cînd îl dau, atunci îl dau unui evreu care nu prea este evreu: Susan Sontag, de exemplu. Este o decizie, cred eu, a unei grupări literare de stînga de acolo. În acest an, 2009, la douăzeci de ani după prăbuşirea comunismului, credeţi că i-ar fi fost acordat „Premiul Ierusalim" unui scriitor est-european de origine evreiască, de exemplu lui Imre Kertész, sau Ivan Klíma, sau György Konrád, sau Péter Nádas, sau Wolf Biermann? Nu, premiul i-a fost conferit lui Haruki Murakami. Nu am absolut nimic împotriva lui Murakami, dar de ce nu dau „Premiul Ierusalim" unui scriitor neevreu din Europa de Est? Doar aniversăm anul acesta căderea Zidului Berlinului, care este foarte importantă. De ce nu i-a fost acordat lui Kadare, sau Wyborska, sau vreunui rus, care l-ar fi meritat şi el la fel ca toţi ceilalţi pe care i-am numit?

Ştiţi cum se spune: este nevoie de doi pentru tango. Aşa se spune aici în America. Am dansat destul timp tango de unul singur în România. Dar şi în Israel tot singur aş fi dansat.

H.S.: Cunoşteaţi Israelul de fapt?

N.M.: Prima mea călătorie în străinătate a fost în Israel. Eram pe atunci tînăr şi nevinovat: aveam patruzeci de ani. Să mergi în străinătate pentru prima oară abia la patruzeci de ani vi se pare, bănuiesc, original.

H.S.: V-a plăcut Israelul?

N.M.: Da. Am fost foarte impresionat de Israel. Am trăit acolo şocul că toţi erau evrei: poliţistul este evreu şi prostituata este evreică. Mi-au plăcut ţara şi atmosfera. Mi-a plăcut transformarea pe care o vedeam la membrii familiei

mele, la oamenii care părăsiseră România şi deveniseră israelieni. Ei nu ar fi avut o viaţă invidiabilă în România – în orice caz, nu viaţa pe care o aveau în Israel. Asta nu înseamnă că toţi ar fi devenit prim-miniştri sau bogaţi în Israel – nu! Aveau o viaţă obişnuită, dar această viaţă obişnuită era cu cîteva clase peste cea din România. Întîlnirea cu Israelul mi-a provocat sentimente puternice şi pentru că era prima mea vizită într-o ţară liberă. Mi-aduc aminte de prima noapte: am sosit la amiază, iar o verişoară de-a mea, cu care am fost împreună în lagăr şi apoi în România socialistă, ne-a găzduit la ea în Ierusalim. Am mers la Zidul Plîngerii, a fost emoţionant. Şi apoi, noaptea, am găsit la ea pe raft cîteva cărţi. Am citit în franceză amintirile văduvei poetului Peretz Markisch – poetul evreu care s-a născut în 1895 în Volînia şi a fost ucis în noaptea de 12 spre 13 august 1952, împreună cu alţi aproximativ treizeci de evrei, în închisoarea Lubianka, cu un glonte în ceafă, la ordinul lui Stalin. Am citit toată noaptea, am aflat multe ciudăţenii. Ştiam că fusese omorît, dar povestea întreagă nu o ştiam. Şi aşa mi s-a întîmplat cu multe altele.

Mă gîndeam atunci – şi mai cred acest lucru – că întemeierea statului Israel este unul dintre cele mai importante evenimente ale secolului.

H.S.: Ţara nu vi s-a părut străină?

N.M.: Ba da, desigur. Pentru un evreu din Europa Centrală, Ierusalimul nu este cel mai ordonat, elegant sau curat oraş, dar ce fascinaţie produce! Ierusalimul rămîne pentru mine un loc foarte special, un oraş cu adevărat minunat, cu o atmosferă unică, şi regret că acum acolo locuiesc aproape exclusiv doar oameni pioşi. Mi-a plăcut nebunia ţării şi a oamenilor. Desigur, este mai orientală decît mi-ar plăcea mie, dar este cum este şi e extraordinar.

H.S.: Ce gînduri şi sentimente vă trezeşte astăzi Israelul?

N.M.: Israelul a devenit o ţară asediată, nu doar dinspre vecinii arabi, ci de lumea întreagă. De cînd problema palestiniană a devenit atît de acută pentru stînga internaţională, gata să uite că a fost imposibil, timp de decenii, a se încheia pace cu arabii – deoarece palestinienii sînt consideraţi un popor asuprit, care trăieşte sub ocupaţie şi în exil, se pot difuza azi cele mai abracadabrante teorii şi false scenarii, sfidînd istoria şi realitatea curentă, tot aşa acum este voie să se spună în sfîrşit şi despre Holocaust tot ceea ce în urmă cu cincizeci de ani nu se putea spune, chiar şi că este o făcătură sionistă, aşa cum a afirmat la

Teheran şi Mahmud Ahmadinejad, oricînd dispus să provoace un nou holocaust, mai convingător decît cel precedent.

Se poate pune şi întrebarea raţională: De ce nici un stat european nu a cedat evreilor o bucată de pămînt, dacă vinovăţia Holocaustului este europeană? În *Întoarcerea huliganului* există un pasaj amuzant, în care îmi imaginez că Israelul ar fi fost înfiinţat în Bavaria, cedată evreilor de către nemţi drept compensaţie pentru Holocaust.

Acum cîţiva ani am avut o lectură publică în Italia. O doamnă între două vîrste mi s-a adresat astfel: Am citit cartea dumneavoastră, este foarte emoţionantă, înţeleg că aţi trecut prin situaţii foarte dificile şi atunci vă întreb: Nu vă mişcă şi suferinţa altor oameni, de exemplu a palestinienilor? Ba da, desigur, am răspuns, mă mişcă orice suferinţă, inclusiv suferinţa palestinienilor. De ce m-ar lăsa impasibil o astfel de suferinţă? OK, a continuat interlocutoarea. Atunci spuneţi-mi: De ce s-au întors evreii în Palestina? Ei au creat astfel o problemă enormă, care încă nu este rezolvată nici după şaizeci de ani. I-am răspuns că nu pot răspunde în numele evreilor şi că nu e timp să intru în toate amănuntele unor motivaţii istorice, este o chestiune complicată – trebuie studiată istoria evreilor şi a sionismului, dar aş răspunde mai curînd la întrebare cu o întrebare, cum fac adesea evreii: La sfîrşitul celui de-al doilea război mondial, ar fi renunţat Italia la Toscana pentru a găzdui statul Israel? Dumneavoastră, ca italiancă, aţi fi fost de acord cu această soluţie? A tăcut. Eu, ca român, pot să vă asigur că România nu le-ar fi dat evreilor nici o provincie, nici un oraş măcar. Interlocutoarea mea nu s-a descurajat: Dar Canada? Am cedat fără să cedez: Trebuie să îl invităm pe ambasadorul canadian să răspundă la întrebare.

H.S.: Aţi citit minunatul roman al lui Michael Chabon *Uniunea Poliţiştilor Evrei*? Acolo îşi imaginează că arabii i-au învins pe sionişti deja în 1948. Americanii le permit supravieţuitorilor evrei să colonizeze Alaska, dar acest drept este limitat doar la şaizeci de ani.

N.M.: Nu ştiu dacă autorul s-a consultat cu Sarah Palin, dar pot spune cu certitudine că, dacă Israelul dispare de pe hartă, Orientul Apropiat va deveni, instantaneu, perfect. Sunniţii îi vor săruta pe şiiţi, toţi se vor iubi, va fi în sfîrşit ca în Paradis. Evreii sînt singura problemă în Orientul Apropiat – imediat ce ei vor dispărea, arabii îşi vor uita războaiele, crimele, ura pe care şi-o poartă unii

altora, fanatismul cu care judecă „infidelii” de toate rasele şi credinţele. Dacă asta se va întîmpla în timpul vieţii mele nu ştiu.

Al zecelea dialog

Pieton în America

H.S.: Să ne întoarcem la cealaltă ţară nebună: America. Aţi sosit aici în 1988 cu o bursă Fulbright. Aţi avut o viză de student – pe cît timp?

N.M.: Pe un an. Am sosit în martie, iar bursa era pînă la sfîrşitul anului. A fost prelungită apoi cu încă patru luni.

H.S.: Aţi luat pînă în acel moment vreo decizie dacă să rămîneţi sau să vă întoarceţi în România?

N.M.: Nu. Nu am luat absolut nici o decizie – eram la fel de dezorientat ca şi înainte. Mama a murit în iulie 1988, la cîteva luni după ce am sosit aici, iar tatăl meu, fără să mă întrebe, a făcut cerere de emigrare în Israel.

H.S.: Unde aţi fost în America, la Washington?

N.M.: Da.

H.S.: Aţi trăit deci un an la Washington şi nu ştiaţi ce să faceţi.

N.M.: Da. După cum vedeţi, nu îmi creionez un portret prea măgulitor.

H.S.: Ce v-a determinat pînă la urmă să rămîneţi aici? A fost împrejurarea că mama a murit, iar tatăl dumneavoastră era în Israel?

N.M.: Asta a contribuit, desigur, la decizia mea, dar nu era motivul principal. Motivul final – căci eu sînt foarte lent în ceea ce priveşte despărţirile – a fost România de după 1989.

H.S.: De ce vă era frică?

N.M.: De tot. Mă gîndeam că nu m-aş putea adapta aici niciodată. Am vorbit despre asta cu Philip Roth.

H.S.: Cum l-aţi cunoscut?

N.M.: I-am scris de la Berlin. El locuia pe atunci la Londra. I-am scris deoarece el publica pe atunci o serie de cărţi „din cealaltă Europă”: Milan Kundera, Bruno Schulz… Era un american care măcar ştia cîte ceva despre Europa de Est şi îi propusesem o antologie de proză română contemporană, publicată în România. De la Berlin i-am schiţat dilema mea. Philip Roth mi-a răspuns foarte prietenos, mi-a indicat cîteva persoane din Paris şi a încheiat cu un soi de invitaţie: Dacă ajungeţi în cele din urmă în America, sunaţi-mă. Planurile mele erau europene pe atunci, dar cînd am sosit în America, ne-am întîlnit. Şi, la un moment dat, în timpul discuţiei noastre, m-a întrebat: Ce aştepţi aici? Ce vrei? I-am spus: O gaură. O gaură în care să mă ascund, asta e tot ce doresc. Iar el a zîmbit: În America sînt multe lucruri pe care nici nu ţi le poţi imagina acum, dar o gaură în care să te ascunzi nu vei găsi. Asta poate vă ajută să înţelegeţi cum mă simţeam pe atunci. Da, mi-era frică de America. Mă gîndeam că temperamentul meu, sensibilitatea, solitudinea mea nu vor fi în stare să o scoată la capăt în această ţară.

H.S.: Sînt surprins. În cele din urmă este remarcabil că aici, în America, eşti lăsat în pace. Poţi să umbli pe stradă cu o pungă de hîrtie pe cap sau să nu ieşi timp de un an de zile din locuinţă, nimeni n-o să ţi-o ia în nume de rău. Cu condiţia să plăteşti la timp facturile, datoriile.

N.M.: Dacă aş fi fost un negustor de legume, magazinul ar fi dat imediat faliment, dacă aş fi fost vînzător într-o băcănie ar fi fost la fel, şi, în plus, nu ştiu să conduc maşina. Deci nu aş fi putut lucra nici ca şofer de taxi.

H.S.: Este amuzant – nici eu nu ştiu să conduc maşina.

N.M.: Dar sînteţi corespondentul revistei *Die Welt*. Eu nu eram corespondentul unei reviste româneşti importante – eram un nimeni. Mă simţeam foarte înstrăinat de acest peisaj, de această comunitate, chiar şi de evreii americani, care pentru mine sînt o specie cu totul nouă.

H.S.: În ce sens?

N.M.: În toate sensurile, dacă ne gîndim la trecutul meu. Evrei care să meargă în mod regulat la sala de sport! Evrei care să savureze natura! Ăştia nu

sînt evreii mei.

În afară de asta, mai aveam şi marea problemă lingvistică: atunci cînd am sosit aici nu vorbeam deloc engleză. Nu înţelegeam ce se spunea în metrou. Eram un surdomut într-o lume străină.

Foarte dificil, mai ales pentru un scriitor care era dintr-odată privat de ceea ce era esenţial pentru el, limba. Dar nu mai am dreptul să mă plîng, lucrurile au luat treptat şi pînă la urmă o turnură pozitivă. Dacă mă gîndesc retrospectiv, am avut noroc – fără nici o contribuţie din partea mea în „plănuirea" acestui noroc, nici nu credeam în el. Este mult mai bine că sînt acum aici, decît în orice alt loc unde mi-ar fi plăcut să rămîn, fie în Germania (îmi plăcea Berlinul pe atunci şi îmi place şi acum foarte mult) sau în Paris.

H.S.: Unde eraţi cînd aţi auzit ştirea despre împuşcarea lui Ceauşescu?

N.M.: Eram în New York. Locuiam – soţia mea şi cu mine – într-o cameră mică şi neplăcută într-un loc nenorocit de pe Strada 48 colţ cu Eighth Avenue. Pe atunci acolo îşi făceau veacul prostituate şi traficanţi de droguri. Vedeam în fiecare om de pe stradă un infractor care mă poate omorî în orice secundă dacă e prost dispus.

H.S.: Aţi constatat, prin urmare, că tot ceea ce afirmă propaganda comunistă despre Occident şi America se adeverea întocmai şi că nu era nimic exagerat.

N.M.: Cînd eram la Berlin am primit o scrisoare de la un prieten: „Acum vei vedea, scria el, că tot ceea ce spun comuniştii despre capitalism este adevărat – şi tot ceea ce spun capitaliştii despre comunism este de asemenea adevărat. Asta nu te ajută să vezi viaţa într-un mod prea optimist".

H.S.: Aţi scris ceva în acea perioadă?

N.M.: În vara anului 1989 am fost invitat la Bard College – îmi amintesc bine data: 9 iulie 1989, ziua de naştere a Cellei. Leon Botstein, preşedintele colegiului, citise cărţile mele în germană. Am primit cheia casei noastre din campus şi eram foarte fericiţi. În vara aceea am scris o nuvelă cu titlul *Trenciul*. În septembrie am început să predau la Bard College.

Locuiam încă în hotelul nostru dărăpănat din New York. La sfîrşitul lui

noiembrie au început evenimentele din România, toată Europa era în mişcare. Erau haosul şi tensiunea din Timişoara şi Bucureşti, aşteptarea încordată a urmărilor. Am vorbit la televizor în timpul acelor zile tulburi, înainte şi după dispariţia dictatorului. Vestea că a fost omorît, imaginile m-au ajuns în camera mea de hotel. Îmi amintesc exact, eram foarte răscolit, procedura de lichidare a despotului m-a şocat.

H.S.: Nu aţi fost fericit că monstrul era în sfîrşit mort?

N.M.: Eram scîrbit şi îngrijorat din cauza modului în care s-au petrecut lucrurile: un tipic procedeu stalinist. Nu aveam nici un motiv să îl iubesc pe bîlbîit şi agramat, îl dispreţuiam. Chiar şi în 1968, momentul lui de graţie din punct de vedere politic, cînd s-a pronunţat de la balconul Comitetului Central împotriva invaziei din Cehoslovacia, chiar şi atunci, cînd unii pluteau în al şaptelea cer, eu nu pluteam. Nu am avut încredere în el de la bun început.

Dar modul în care a fost tratat mi-a provocat un moment de greaţă, de repulsie, de dezorientare. Eram înspăimîntat de felul în care fusese înscenat acest proces: un proces sumar, regizat de noii capi ai manipulării. Am sperat să fie un proces real al dictaturii, al comunismului şi al acestor patruzeci de ani… un proces al Securităţii şi chiar al oportunismului din ţară. Ceauşescu nu era singurul vinovat, chiar dacă vina lui nu putea fi uitată uşor. Unii au susţinut apoi că procesul lui a trebuit să aibă loc foarte repede deoarece nu se ştia cum va evolua situaţia… Îmi aduc aminte că după ce am văzut ştirea am făcut o lungă plimbare şi m-am simţit apăsat şi amărît. Deşi după aceea din guvern au făcut parte intelectuali, scriitori, dintre care pe unii îi cunoşteam şi îi admiram – acesta nu a fost deloc un moment bun. Eram totuşi gata să mă întorc în ţară. Vorbeam cu prietenii care erau şi ei în exil şi le spuneam că acum ar trebui să ne întoarcem, motivul pentru care am plecat nu mai există, putem spera din nou.

Prietenii mei se dovedeau mai realişti ca mine, voiau să aşteptăm, să vedem mai întîi ce se întîmplă. Şi ceea ce s-a întîmplat curînd a fost că atmosfera politică din ţară şi dezbaterile intelectuale dădeau senzaţia că parte a intelectualilor era orientată spre anul 1938, nu spre anul 2000. Marile modele ale trecutului se întorceau nimbate de o nouă slavă, şi nu erau şi modelele mele.

H.S.: Cu alte cuvinte, în curînd povestea a devenit dezgustătoare şi

naţionalistă.

N.M.: Foarte curînd. Iar unii dintre intelectualii care intraseră în politică au participat la acest joc. Nu ştiu dacă ei chiar credeau în noua-veche orientare politică, dacă le plăcea acest chip al naţionalismului şi anticomunismului primar sau doar participau pentru a-şi păstra posturile. Era extrem de respingător şi modul în care vechea nomenclatură găsise un mod de a se aranja şi în noile condiţii.

H.S.: Această reîntoarcere la naţionalism are şi o anumită doză de ironie istorică, nu-i aşa? Pînă la urmă, şi regimul lui Ceauşescu fusese naţionalist.

N.M.: În ultimul său deceniu de existenţă, regimul renunţase la internaţionalism şi îl înlocuise cu naţionalismul.

H.S.: Era prin urmare un fel de naţional-socialism.

N.M.: Sau naţional-comunism. Era interesant, uneori năucitor. Dacă aţi fi intrat într-o librărie din Bucureşti şi aţi fi cerut operele lui Marx, aţi fi fost privit ca un idiot, sau ca un bolnav mintal, sau ca un provocator. Era imposibil să îţi imaginezi că cineva ar face aşa ceva. În afară de asta, nici nu se găsea Marx nicăieri. Dar puteaţi găsi operele complete – în douăzeci, treizeci de volume – ale marelui nostru conducător. Asta era România! Era o faţadă de socialism bizantin… dispunem azi şi de buna caracterizare datorată unui comunist român-evreu, închis şi condamnat la moarte în vremea cînd se devota partidului ca unui drog.

H.S.: Sub fascişti.

N.M.: Nu, sub comunişti. Belu Zilber îl chema. Zilber a spus despre comunismul românesc că este un amestec de Stalin şi Caragiale. Ion Luca Caragiale a fost şi este cel mai important scriitor satiric român.

Al unsprezecelea dialog

Rabinul

H.S.: Povestiţi-mi, vă rog, cum aţi ajuns profesor asociat la Bard College.

N.M.: Aveam o recomandare de la Mary McCarthy. Ea preda pe atunci la Bard College şi, din fericire, am putut discuta cu ea în franceză. Apoi, v-am mai spus că îl întîlnisem şi pe Philip Roth, el mi-a spus că Bard College ar fi o posibilitate pentru mine, deoarece colegiul oferea un fel de bursă de un an pentru intelectuali care nu se pot exprima liber în ţara lor. M-a întrebat dacă mi-a apărut vreo carte în engleză sau germană. Aveam o carte în germană – iar Leon Botstein, preşedintele colegiului, citea în germană. M-a rugat să îi trimit cartea – era volumul care apăruse la Editura Steidl: *Biografia robot şi alte povestiri*. Botstein l-a citit, a fost entuziasmat şi m-a invitat să ţin două seminarii la Bard College. Pentru mine era un debut. Nu mai predasem niciodată şi acum trebuia s-o fac într-o ţară şi într-o limbă străine.

Am fost invitat la Bard, am dat mîna cu preşedintele şi m-am gîndit, ca un bun român bizantin-balcanic, că problema era rezolvată. Dar Botstein mi-a spus: „Nu, Norman, după cum poate ştii, acum trăieşti într-o democraţie. Trebuie să te prezinţi deci în faţa unei comisii”. Îi spusesem deja, cînd s-a pus problema să predau, că am o dificultate deloc minoră: nu vorbesc engleza. Răspunsul lui a fost: Nici Einstein nu ştia engleză. Doar că eu nu sînt un Einstein, a replicat românul. Nu predau matematică şi fizică, discut cu studenţii despre cărţi, trebuie să pot vorbi cu ei. Ei, asta mai învеţi, a răspuns Botstein.

H.S.: Dar pe vremea aceea ştiaţi ceva engleză.

N.M.: În anul petrecut la Washington am urmat amîndoi, Cella şi cu mine, un curs pentru imigranţi – împreună cu nişte chinezoaice în vîrstă, cu fete frumoase din Brazilia, cu nomazi din toată lumea: Iran, Rusia, tot ce vreţi. A fost un curs introductiv, care a durat trei luni. Asta e tot ce am făcut în mod oficial. Restul am învăţat pe cont propriu, în viaţa zilnică: din ziare, televizor, discuţii, prelegeri şi aşa mai departe.

Aşa că am ajuns în faţa comisiei formate din şase persoane care predau la Bard College…

H.S.: Cum? Aţi intrat într-o cameră şi acolo erau aceste şase persoane la o masă şi v-au chestionat?

N.M.: Da. M-au întrebat ce am făcut în România, despre ce e vorba în cărţile mele, ce pot să fac la Bard College. În fiecare instituţie academică există, după cum ştiţi, grupuri, intrigi şi lupte. Iar eu nu cunoşteam părţile aflate în conflict, nu ştiam care e linia frontului. Deloc. Sigur era doar faptul că eram propus de preşedinte. Acolo erau şi duşmanii preşedintelui. Dar nu îi cunoşteam, nu ştiam care sînt jocurile de culise.

Un profesor, despre care am înţeles mai tîrziu că era un fel de adversar al preşedintelui, mi-a pus la sfîrşit următoarea întrebare: „E adevărat că avem această bursă, dar trebuie să fim atenţi cui i-o dăm şi din ce motiv. Întrebarea mea pentru dumneavoastră sună în felul următor: Ce se va întîmpla dacă vă veţi întoarce în România?”. Iar eu am răspuns evaziv: „Nu ştiu. Poate vă aşteptaţi să vă spun că mă vor omorî sau mă vor băga la închisoare… dar nu ştiu. Poate nu mi se va întîmpla nimic, poate are loc un accident de maşină, poate ajung la spital, poate îmi merge bine…”.

După acest interviu nu am mai avut nici o veste de la Bard College. Nici un semn. Foarte mult timp.

H.S.: Cît de mult?

N.M.: Timp de o lună şi jumătate sau mai mult. Şi m-am gîndit că asta a fost, am eşuat. Stăteam la hotelul meu de „lux” din New York, pe strada cu prostituate şi traficanţi de droguri – era foarte distractiv. Apoi am fost sunat de cei de la Bard College: „Am dori să mai veniţi să mai stăm o dată de vorbă. Aici au fost nişte discuţii şi administraţia crede că este necesară o a doua întîlnire”. Bun. M-am dus deci din nou la Bard College, m-am întîlnit cu decanul – nu cu preşedintele – şi acesta mi-a zis: „O să aveţi acum opt interviuri, fiecare de cîte o jumătate de oră, cu opt profesori diferiţi. Apoi veniţi din nou la mine”.

Opt interviuri!! M-am aruncat cu capul înainte în această aventură. Primul interviu a fost cu o profesoară belgiană. Eram foarte bucuros că era belgiană – puteam să vorbesc cu ea în franceză. Nu am ştiut nici de data asta care sînt

dedesubturile. Ea m-a întrebat: Ce veţi preda aici? A, nu ştiu, am bîiguit, aş putea ţine, de pildă, un seminar despre literatura Holocaustului. Deci aşa, literatura Holocaustului. La ce autori vă gîndiţi? Am enumerat: Appelfeld, Primo Levi şi aşa mai departe. Atunci ea a înţeles că trebuie să pună punctul pe i: Aici *eu* predau literatura Holocaustului.

H.S.: Deci aţi dat răspunsul greşit.

N.M.: Da, îmi pare rău, dumneavoastră m-aţi întrebat, am zis eu, ca August Prostul care şi-a înţeles prostia. Apoi au urmat alte interviuri, în cele din urmă m-am întors la decan. Am înţeles că de data asta totul fusese doar o cvasi-formalitate. Pentru mine însă a fost foarte stresant să trec prin aceste opt interviuri cu opt oameni pe care îi vedeam pentru prima oară, să răspund la tot soiul de întrebări… Decanul a rostit concluzia: Norman, te angajăm, îţi dăm bursa. Nu e prea mare, dar primeşti o casă aici, la Bard College. Vei preda două seminarii, bursa e calculată pentru un an. Vrei să te întorci acum la gară? Da, am spus. OK, o studentă te aşteaptă cu o maşină. Am mers fericit la maşină, fata era deja la volan, o studentă braziliancă. M-a întrebat dacă vreau să merg la gară. Desigur. Dar trebuie să-l aşteptăm şi pe rabin, a spus ea. Pe rabin? OK. După aproximativ zece minute a venit şi rabinul: o tînără în jeans, cu o geantă pe umăr. Nu era genul de rabin est-european pe care îl cunoşteam. Dar ea era rabinul american, iar eu, bătrînul evreu est-european. Am mers împreună la gară. Trenul avea o întîrziere de două ore – venea de la Toronto. Deci am discutat cu rabineasa.

Avea la ea multe cărţi groase: Cabala, Talmud, chestii din astea. Am întrebat-o: Cînd v-aţi hotărît să vă faceţi rabin şi de ce? Simţeam nevoia legăturii cu comunitatea, a spus ea. Comunitate! Eu vin dintr-o societate comunistă şi nu mai pot auzi cuvîntul „comunitate”, a devenit insuportabil pentru mine. Nu mai vreau să am de-a face cu comunitatea, indiferent despre ce comunitate ar fi vorba. Tînăra m-a privit surprinsă sau chiar şocată. Apoi am întrebat-o de familia ei. Mai trăiesc părinţii, sînteţi apropiaţi? Au divorţat. Aha. Cîţi ani aveaţi cînd au divorţat părinţii? Aveam 13 ani. Şi cum a fost? A fost cel mai mare şoc al vieţii mele. Mai aveţi fraţi sau surori? Da, mai am o soră în California. Şi ce face acolo? Creşte cai. Serios? Ea creşte cai şi dumneavoastră sînteţi rabin? Cum se împacă cele două ocupaţii? Păi, sora mea e budistă. A, ea e budistă?

Asta a fost lecţia pe care am primit-o cînd m-am întors de la Bard College la New York: am înţeles unde mă aflu. Într-o altă lume. Orice prejudecată e de prisos, orice căutare a coerenţei e în zadar.

Al doisprezecelea dialog

Dreptul la prostie

H.S.: Odată aţi spus că America e un bun hotel.

N.M.: Şi mai cred încă asta. Şi mi se pare foarte important că este aşa. Îmi place că guvernul se numeşte aici „administraţie”, o administraţie a treburilor curente. Dacă e eficientă, atunci e bine, dacă nu e eficientă, alegem alta. Nu există buletine de identitate, statul nu are voie să ştie unde locuiesc, ce gîndesc, cît de patriot sînt. De la bun început toate astea mi s-au părut minunate.

Îmi place incoerenţa acestei ţări. Cred că dacă ar fi coerentă, cum şi-a dorit şi a visat George W. Bush, ar fi o catastrofă.

H.S.: Ce vreţi să spuneţi cu asta?

N.M.: Sper ca America să nu fie niciodată o construcţie perfect omogenă, o entitate pe care să o poţi defini uşor. E greu să aduci America la un numitor comun. M-am tot gîndit la asta. Cînd crezi că ai găsit, în sfîrşit, o caracteristică esenţială, definitorie, fie ea bună sau rea, şi spui: Asta e! Asta e America – atunci îţi dai seama după o oarecare chibzuială…

H.S.: …că şi opusul acestei însuşiri e de asemenea valabil.

N.M.: Exact. Şi tocmai asta e ceea ce îmi place: incoerenţa.

H.S.: De exemplu, America e o ţară cu mulţi locuitori religioşi în care foarte frecvent cărţile ateiste sînt cel mai bine vîndute.

N.M.: Nu numai asta – una dintre cele mai importante ramuri industriale ale acestei ţări religioase este industria pornografică. America s-a declarat de la bun început o ţară pragmatică, bazată pe o premisă religioasă, dar care separă biserica de stat. Cum poţi fi în acelaşi timp pragmatic şi religios? A fi pragmatic înseamnă să te integrezi în viaţa de zi cu zi, să dai din coate; a fi religios înseamnă să ai principii pe care nu le abandonezi niciodată. Aici e o

contradicţie, şi sînt multe contradicţii în America. Găseşti de toate: caritate, făţărnicie, demagogie, cordialitate, inocenţă, toleranţă, lăcomie, prostie – tot ce poate oferi omul în libertate. Am scris odată un eseu despre dreptul la prostie. Mi s-a părut ceva ieşit din comun.

H.S.: Cum aşa?

N.M.: În ţările noastre, în special în Europa de Est, este o ruşine să fii prost, să fii considerat prost. Dacă eşti prost, oamenii îţi spun asta şi trebuie să stai ruşinat la colţ. În Statele Unite, oamenii spun prostii colosale, acceptate ca eventuale „variante" de gîndire, expresii ale individualităţii.

Poate este exagerat, dar recunosc, totuşi, în dreptul la prostie un drept fundamental al omului. Să fii prost! De ce nu? Cei care spun unui om de o sută de ori că e idiot, cum auzeam în România tot la cinci minute pe cîte unul apostrofat, sînt oare cei care insultă astfel inteligenţi şi luminaţi? Omul simplu de pe stradă pare adesea prost şi nu e: el are un bun-simţ sănătos. M-am confruntat în America cu poziţia mai modestă a intelectualului. A trebuit să mă despart de concepţia elitistă şi să înţeleg că poziţia noastră ca intelectuali nu e deosebită.

Asta nu înseamnă că nu aş fi frustrat din cauza antiintelectualismului acestei ţări. În America există mulţi scriitori şi poeţi importanţi, nici unul dintre ei nu a fost intervievat la televizor despre războiul din Irak. În Afganistan cum stăm? Cum vedeţi situaţia noastră? Nu. Niciodată! Scriitorii sînt undeva în case izolate prin păduri sau la ocean, în laboratoarele scrisului lor, şi li se arată un respect călduţ. Eroul acestei democraţii triviale – căci asta e America, o democraţie populară, trivială – cine este? Jucătorul de baschet. Starul de cinema. Bancherul bogat. Un altfel de elitism, antiintelectual, bazat pe succes social.

H.S.: Pot să apăr un pic antiintelectualismul american?

N.M.: Sigur că puteţi. Şi imediat o să vedeţi că vă aprob.

H.S.: Intelectualii sînt adesea complet scrîntiţi din punct de vedere politic şi sprijină dictatori sîngeroşi. În orice caz, din punct de vedere politic nu sînt mai deştepţi decît alţi oameni. De ce ar trebui opinia publică să le asculte răbdătoare opiniile?

N.M.: Pentru că sînt şi ei parte din opinia publică şi nu mai scrîntiţi decît… masele, cu entuziasmele lor volatile şi manipulabile. Altminteri, aveţi perfectă dreptate, v-am spus doar că îmi accept poziţia în America. Totuşi, am din cînd în cînd momente de frustrare. Căci volens, nolens şi eu fac parte dintre ei. Se întîmplă însă, de exemplu, următorul lucru: zbor cu avionul în Europa, sosesc la Frankfurt, cumpăr ziarul *Frankfurter Allgemeine*. Văd acolo un articol cum că un poet din Bremen a împlinit 60 de ani, îi celebrează deci ziua de naştere, a meritat un articol! Aici a murit nu demult poetul Richard Eberhart, un poet american important, în vîrstă de 101 ani – şi asta nu a însemnat nimic pentru opinia publică din America.

H.S.: Pentru că aţi adus vorba de asta – ce vă enervează cel mai mult în America?

N.M.: Cînd am sosit în America, m-am uitat la televizor la ştiri şi am aflat că în Washington, la cîteva străzi distanţă de unde locuiam, un cîine fusese călcat de o maşină. Proprietarii cîinelui erau distruşi, plîngeau în hohote. Au venit şi vecinii să îi consoleze. Drăguţ, bine, frumos. Dar asta o fi cea mai importantă ştire a zilei? Un cîine a fost călcat de maşină era ştirea repetată a zilei. Mult timp m-am uitat la aceste ştiri americane, foarte orientate spre cotidianul imediat şi spre domestic, suficiente sieşi, provinciale, şi m-am gîndit că poate aşa ar trebui să fie, poate aşa e omeneşte. Dar schimbînd canalul la BBC sau la ştirile franţuzeşti, vezi că în lume se mai întîmplă şi alte lucruri de interes, deloc minore.

H.S.: Ca să spunem aşa, în timp ce la Washington un cîine era călcat de o maşină, între India şi Pakistan aproape că izbucnise un război nuclear.

N.M.: Exact. Ceea ce mă irită este acest provincialism al unei ţări foarte mari, suficienţa ei.

H.S.: America se comportă ca şi cum ar fi o insulă.

N.M.: E izolată ca o insulă şi provincială în acelaşi timp, deşi e o superputere. Americanii afirmă, adesea, foarte mîndri, că ei sînt primii în cutare sau cutare disciplină – şi nu ştiu defel cine este al doilea, cine este al treilea. Şi ce şi cum sînt ceilalţi care, cine ştie, ar putea chiar ei să fie, de fapt, primii.

Acest limbaj inflamat, din domeniul sportiv sau militar, se aplică pînă şi la deznodămîntul unui proces juridic. Finalul procesului e văzut ca o competiţie, ca un meci de box între procuror şi avocatul apărării. Învingătorul e în al şaptelea cer, celălalt poate îşi pierde mîine locul de muncă. Nu am putut înţelege niciodată asta. Pentru mine, un proces juridic este cu totul altceva.

H.S.: Să fie vinovat capitalismul pentru toate acestea?

N.M.: Nu prea văd o alternativă, doar am trăit prea multă vreme în socialism, dar unele retuşuri legislative ar fi urgente, probabil, chiar dacă ar însemna o încetinire a ritmului dezvoltării. Fireşte că sînt pentru o societate liberă, pentru competiţie, pentru o piaţă liberă, dar structura socială din America e foarte prejudiciată de contrastele economice năucitoare. La un moment dat l-am întrebat pe Philip Roth dacă poate numi un principiu, un fundament pe care s-a întemeiat această ţară. El mi-a răspuns că părinţii naţiunii au dorit să sprijine o concurenţă acerbă sau cel puţin să o accepte. Această competiţie era în opinia lor motorul progresului social, dar regula era ca la sfîrşit cîştigătorul să nu-l lase pe cel care pierde să cadă prea jos, asta ar dăuna sănătăţii societăţii. În realitate însă, competiţia a devenit tot mai dură, mai fioroasă, iar cîştigătorului nu-i mai pasă deloc de cel care pierde.

În România m-am întîlnit cîndva cu un prieten care fusese bursier în America timp de un an de zile. L-am rugat: Spune-mi un lucru – un singur lucru – care te-a impresionat în mod deosebit în America. Situaţia femeii urîte, a răspuns. Femeia urîtă nu se simte urîtă, nu e ca în Europa, e tratată ca femeie. Desigur, oamenii ştiu că nu e frumoasă, dar ignoră acest aspect.

H.S.: Aşa să fie oare?

N.M.: Nu ştiu.

H.S.: Şi care ar fi, în opinia dumneavoastră, acea trăsătură singulară care face ca America să fie atît de deosebită?

N.M.: Una ar fi simplificarea. Acesta e geniul american: simplificarea. Merge mînă în mînă cu pragmatismul american. Tentaţia simplificării are consecinţe bune, dar şi unele deplorabile.

H.S.: Ce frază americană vă sperie în mod deosebit?

N.M.: „Nu o luaţi personal.” E un slogan pe care îl auzi aici foarte des. „Sînteţi concediat. Nu o luaţi personal.” Cum ai putea să nu o iei personal? Chiar dacă e vorba de o situaţie dincolo de personalitate – pînă la urmă chiar asta e: o chestiune personală.

H.S.: Şi ce vi se pare deosebit de bun în America?

N.M.: Libertatea de mişcare. Dacă mîine mă exasperează soţia şi ies din casă ca să îmi cumpăr un ziar pot să dispar pentru douăzeci de ani. În Germania, după cum ştiţi, trebuie să mă înregistrez la poliţie dacă mă mut de pe o stradă pe alta. Îmi place diversitatea acestei ţări. Îmi place că e o ţară de exilaţi, starea de exil e frecventă şi acceptată.

H.S.: Între timp aveţi şi paşaport american. Aţi devenit şi sufleteşte american?

N.M.: Primăvara trecută am fost în România. Mi s-a părut că sesisez o schimbare: am primit două titluri de Doctor honoris causa şi Preşedintele României mi-a atribuit Ordinul „Meritul cultural”.

Cum s-a ajuns la asta? După ce o reporteră de televiziune din România mi-a luat în urmă cu cîţiva ani un interviu care s-a difuzat în România, Televiziunea Română de stat a făcut demersul necesar către Preşedinte pentru decorare, poate chiar la sugestia acelei jurnaliste. Am fost avertizat de tînăra mea suporteră că voi primi cea mai înaltă distincţie prezidenţială. Lucrurile s-au mişcat foarte încet, cum se întîmplă în România, iar în final nu a mai fost vorba de cel mai înalt ordin.

Prietenii mei români m-au sfătuit să refuz distincţia. Spuneau: Ţi-au dat foc în piaţa publică, ar trebui să compenseze măgăriile prin cel mai înalt ordin cultural. Prietenii mei americani m-au sfătuit, dimpotrivă, să fiu *gracious*. Decernarea şi cina oficială au avut loc la reşedinţa ambasadorului român la ONU, m-au însoţit Philip Roth şi Orhan Pamuk – în calitate de *bodyguards*.

Nici pentru onorurile universitare din 2008 nu doream să călătoresc singur în România, în cele din urmă a primit şi prietenul meu Antonio Tabucchi titlul de DHS al Universităţii din Bucureşti şi s-a rezolvat dilema. De data asta nu am mai refuzat nici un interviu, a fost obositor, dar oamenii se purtau bine cu mine, era reconfortant şi încurajator că mai ales tînăra generaţie era interesată de prezenţa mea, şi nu *establishment*-ul cultural sau literar.

Cînd, în urmă cu cîţiva ani, o jurnalistă din România m-a întrebat de ce nu vizitez ţara, am răspuns: pentru că încă nu sînt indiferent. În timp am devenit, slavă Domnului, mai indiferent. Şi cînd am plecat în 2008 din România, după noua vizită, am înţeles şi mai clar că…

H.S.: Se terminase.

N.M.: S-a terminat. Iar cînd m-am întors în America – am simţit oare că acolo era de fapt locul meu? Da, dar ca într-un hotel.

Al treisprezecelea dialog

Scandalul

H.S.: Să revenim la cariera dumneavoastră. Bursa din America vi s-a tot prelungit de-a lungul timpului cu cîte un an, aţi primit apoi bursa MacArthur pentru personalităţi deosebit de creative, ceea ce pentru un emigrant înseamnă mulţi bani, şi iată că sînteţi deja de douăzeci de ani profesor aici, la Bard College.

N.M.: Cu banii din bursa MacArthur am plătit avansul pentru un apartament în Manhattan, a fost un moment foarte fericit, în sfîrşit aveam cheia locuinţei noastre, era promisiunea unui soi de stabilitate, aveam un job…

H.S.: De fapt, povestea dumneavoastră corespunde de-a dreptul mitologic schemei de succes americane: un emigrant din Europa de Est, fără cunoştinţe de limbă, fără bani, fără conexiuni sociale – dacă facem abstracţie de Philip Roth –, care reuşeşte aici, peste ocean.

N.M.: Nu, nu a fost Philip Roth. Era conspiraţia mondială evreiască. Înţelegeţi? Acesta e motivul principal al tensiunilor cu România: Cum de a avut succes dintr-odată tipul acesta? Sînt atîţia români la Paris şi New York care au eşuat, care erau înainte ingineri sau scriitori şi acum sînt şoferi de taxi. Deci, cum a reuşit tipul acesta? La Bucureşti era aşa de timid, de singuratic, a scris cîteva cărţi complicate, care desigur nu erau tolerate bine de sistem, a avut probleme, dar cine nu a avut probleme… Deci, cum? Evreii sînt la mijloc! Aşa sînt ei întotdeauna, se ajută unii pe alţii, l-au sprijinit şi l-au ajutat să-şi facă un nume şi în ţara asta. Soţia mea evreică rîde acum undeva în spate. Crede că fac o glumă. De fapt, eu doar descriu realitatea! Realitatea românească.

În orice caz, povestea mea nu corespunde perfect schemei descrise de dumneavoastră, şi anume din cauză că eu nu ilustrez, totuşi, perfect clişeul supravieţuitorului. În America, supravieţuitorul Holocaustului e un bancher important, un om bogat, un tip care a avut succes – nu un supravieţuitor care tot timpul pare lezat. Aici, în America, supravieţuitor e cineva care are instinct de

supravieţuire. Nu mă încadrez perfect în această schemă. Chiar dacă situaţia mea actuală e aşa cum o descrieţi, eu nu sînt totuşi acest campion vital, eroic, care iese învingător din orice înfruntare. Mă cunoaşteţi deja un pic, veţi înţelege ce vreau să spun. Şi de aceea, şocul a fost cu atît mai mare pentru cei care mă cunoşteau deja din România: De ce el? Ştim noi de ce tocmai el. Ştim motivul. Acesta e unul dintre stimulentele tensiunilor cu România, dar mai există şi altele.

H.S.: În acest context ar trebui să amintim şi faptul că în 1991 aţi fost în centrul unui scandal. Atunci revista *The New Republic* a publicat un articol de-al dumneavoastră despre Mircea Eliade. L-am citit ieri-seară şi am fost surprins de cît de blînd era acest articol. Cum s-a întîmplat totul?

N.M.: Leon Wieseltier, redactorul literar de la *The New Republic*, m-a rugat să scriu o recenzie despre ultimul volum al autobiografiei lui Mircea Eliade. Am fost foarte reticent. Am ştiut în ce vremuri trăim şi nu am uitat atacurile antisemite îndreptate împotriva mea în anii ’80 în presa oficială românească. Dar în cele din urmă am scris totuşi această recenzie.

H.S.: O mică întrebare: cînd a părăsit România, de fapt, Mircea Eliade?

N.M.: În timpul războiului a fost diplomat, mai întîi la Londra, apoi – cînd România s-a aliat cu Germania şi nu au mai fost posibile relaţii diplomatice cu Anglia – la Lisabona. A scris o carte despre António de Oliveira Salazar, dictatorul portughez, pe care îl admira mult şi pe care intenţiona să-l propună drept model lui Ion Antonescu al nostru. A ţinut şi un jurnal intim, care a fost publicat în România abia recent. Introducerea la ediţia română a acestui jurnal e aproape mai lungă decît jurnalul însuşi. Eliade descrie disperarea lui din cauză că Germania va pierde războiul. Avea şi alte motive să fie nefericit: soţia îi murise, era singur, însă marea lui problemă era că situaţia de pe front evolua într-o direcţie care nu-i plăcea. După război a părăsit Lisabona şi s-a dus la Paris.

H.S.: Apoi şi-a ascuns trecutul, a emigrat în 1956 în America şi a devenit un renumit filosof al religiilor la Chicago. Puteau fi cumpărate cărţile lui în România lui Ceauşescu?

N.M.: Comuniştii l-au considerat legionar, fascist, dar în ultima fază a regimului au început să-i publice cîteva dintre cărţi şi chiar au încercat să-l readucă în ţară, cel puţin pentru o vizită, pentru a servi imaginii Conducătorului. Ar fi fost o mare victorie să aducă în ţară o mare personalitate, recunoscută şi omagiată în Vest. Era gata să dea curs acestei invitaţii, după cum ştim, dar cîţiva prieteni l-au determinat să renunţe.

H.S.: Mircea Eliade a fost un profesor care a scris cărţi încîlcite despre teme îndepărtate…

N.M.: Uitaţi că vă cheamă Hannes Stein! Vorbiţi despre o mare personalitate culturală a românilor, o icoană! Fiţi cu băgare de seamă!

H.S.: Cînd aţi publicat, în 1991, articolul din *The New Republic* cîtă lume din România îi cunoştea cărţile?

N.M.: Credeţi că toţi oamenii care vorbesc despre Isus i-au citit învăţăturile? Sînt nume care transcend lumea pămînteană şi devin o legendă, un simbol sau un clişeu. El este azi unul dintre cele mai importante nume ale culturii româneşti. Din două motive: mai întîi, a lăsat o operă foarte bogată – romane, povestiri, tratate ştiinţifice, în al doilea rînd, a fost recunoscut şi elogiat în Occident. Şi în mod sigur, el nu e Norman Manea, care în plus mai are şi un alt prenume secret, dintr-o limbă biblică: Noah. Mircea Eliade este Mircea Eliade, un produs al geniului românesc. Faptul că în articolul meu nu m-am referit la opera lui, că nici nu am atins-o sau criticat-o, nu contează.

H.S.: Faptul că Mircea Eliade a fost fascist – folosesc acest cuvînt ca termen de specialitate, nu ca înjurătură – era cunoscut în România anului 1991?

N.M.: Nu cred că majoritatea românilor ştiau. Generaţia mai veche ştia cu siguranţă – contemporanii săi, mai erau şi persoane la curent cu dezbaterile culturale ale anilor ce au urmat. Gîndiţi-vă apoi unde a apărut articolul meu: în *The New Republic*. Nici în *New York Times*, nici în *Washington Post*. *The New Republic* este o revistă care pe atunci apărea săptămînal…

H.S.: O revistă liberală, foarte pretenţioasă, pe care, ca să zicem aşa, o citeau profesori de la Bard College care au votat pentru Barack Obama.

N.M.: Nu neapărat – *The New Republic* este o publicaţie culturală foarte bună, liberală, dar nu mai e de stînga. În România articolul meu a fost considerat o bombă enormă, detonată de un evreu român, care l-a calomniat pe Mircea Eliade. Aici, în America, reacţiile au fost cu totul diferite. Am primit o scrisoare foarte aspră de la Cynthia Ozick, în care mi-a reproşat că susţin să separăm activitatea artistică a unui scriitor de opiniile lui politice. De ce? Vorbim despre doi oameni diferiţi? Ce vreţi să spuneţi cu asta?

H.S.: Aici, în America, vi s-a reproşat că sînteţi mult prea blînd. Cum ar veni, aţi păşit în vîrful picioarelor pe lîngă oala cu terci fierbinte.

N.M.: În *Los Angeles Times* s-a scris chiar că îl elogiez pe Mircea Eliade. Aici am fost considerat mult prea precaut, prea nuanţat, prea grijuliu. Dincolo eram considerat un infractor.

H.S.: Pentru că l-aţi îmbrîncit de pe soclu pe marele erou al culturii româneşti. Aţi amintit că la început nu aţi vrut să acceptaţi invitaţia de a scrie despre Eliade – ştiaţi la ce vă expuneţi. Acesta e motivul pentru care aţi fost excesiv de precaut?

N.M.: Da. Şi totuşi, cum v-am spus, nu mi-a folosit la nimic.

Cît despre precauţie… veneam dintr-o societate în care totul era politizat. Chiar şi cînd nu se vorbea despre politică, se interpreta în manieră politică. Nu mai suportam exclusivismul unor poziţii politice simpliste, excesive, reductive, inacceptabile. Nu voiam să fiu ca ei. Nu voiam să fiu ca acei activişti culturali care purică de trei ori tot ce scriem, pînă găsesc ceva de care să se lege.

H.S.: Oricum, în cazul lui Mircea Eliade trebuie să ne fie permis a ne întreba dacă între admiraţia lui pentru Garda de Fier şi opera lui nu e totuşi nici o legătură.

N.M.: Aici trebuie să vorbim despre un alt critic de-al meu – savantul francez Daniel Dubuisson. El a scris o carte, *Mitologii ale secolului XX*, în care există un capitol dedicat lui Eliade: Dubuisson încearcă să facă o legătură între viziunea lui asupra istoriei religiilor şi convingerile lui politice fasciste. El mă critică acolo pentru că am diferenţiat cele două aspecte şi nu m-am atins de opera lui Eliade – nici măcar de opera artistică, în care s-ar găsi de asemenea

semne ale concepţiei lui fasciste. Are dreptate Dubuisson sau nu are? Nu ştiu.

Eu mi-am scris articolul într-o vreme cînd nu existau încă o bibliografie şi o cercetare completă a operelor lui Eliade. M-am bazat în primul rînd pe ceea ce ştiam – şi am folosit biografia unui admirator al lui, un fost student. Acolo am găsit cîteva citate pe care le-am putut folosi, dar a fost dificil. De cînd a apărut articolul meu au trecut două decenii. Între timp s-a dovedit nu numai că aveam – absolută – dreptate, deşi fusesem numit mincinos în România, ci şi că mult mai multe lucruri erau neştiute sau ascunse. Au fost descoperite noi informaţii. Avusesem o intuiţie corectă. A fost un scandal uriaş.

H.S.: Parlamentul român îl omagia pe atunci pe Antonescu, nu-i aşa?

N.M.: Prin 1990, cred, numele lui Antonescu a fost dat şi unei străzi. De ce? Pentru că Antonescu era anticomunist. Şi ce a fost Eliade? Un anticomunist. Acest fapt era mai important decît orice altceva.

H.S.: În România nu exista tradiţia unui anticomunism liberal, democratic? Sau a unui anticomunism de stînga? George Orwell a fost pînă la moarte un socialist radical – şi a scris *O mie nouă sute optzeci şi patru*, poate cel mai bun roman anticomunist.

N.M.: Este exact ceea ce am scris eu după 1989: De ce resuscitaţi extrema dreaptă, de ce nu căutaţi în tradiţia românească adevăraţi democraţi? În timpul lui Ceauşescu a existat şi o grupare anticomunistă de stînga. Pentru România era foarte neobişnuit, aproape bizar, pentru că nu a existat o tradiţie de stînga prea puternică. „Aktionsgruppe Banat” era alcătuită din tineri intelectuali de stînga, etnici germani care criticau dictatura românească din perspectivă marxistă. Pentru guvernul român ei erau şi mai periculoşi decît opoziţia de dreapta. Au fost condamnaţi, arestaţi, mulţi dintre ei au emigrat în Germania.

România a fost dintotdeauna o ţară în care naţionalismul era puternic, deci şi anticomunismul. Gîndiţi-vă numai la următoarele statistici: după al doilea război mondial, Partidul Comunist Român avea abia o mie de membri. Erau o organizaţie mică, o sectă nesemnificativă. În 1989, Partidul Comunist Român era cel mai mare partid comunist din Europa de Est, cu aproape patru milioane de membri. Dar nu aţi mai fi găsit printre membrii de partid nici măcar o mie de comunişti! Aproape toţi au devenit membri de partid din oportunism; aveau nevoie de carnetul de partid pentru a obţine o slujbă mai bună, copiii lor să

poată merge la universitate… Asta nu avea nimic de-a face cu propriile concepţii. La o zi după moartea lui Ceauşescu, mulţi erau deja anticomunişti, toţi erau victime, chiar şi informatorii Securităţii şi membrii Comitetului Central. Şi nu spun că nu au fost, într-un fel, victime! Numai că ei erau altfel de victime decît cei care au stat la închisoare sau au fost persecutaţi. Şi o parte dintre cei care se considerau victime au devenit naţionalişti, inclusiv foşti membri mai mici sau mari ai nomenclaturii.

H.S.: În această atmosferă, articolul dumneavoastră a căzut ca o bombă.

N.M.: Dacă acelaşi text ar fi publicat azi, reacţiile ar fi desigur mai moderate – deşi ecouri ale exploziei de atunci persistă şi astăzi. Faptul că puţini se mai îndoiesc azi că Eliade a fost apropiat de Garda de Fier nu contează, eu rămîn acelaşi monstru.

Să luăm un exemplu cu haz, un atac care nu vine din partea unor naţionalişti şi antisemiţi stupizi, ci din partea unui critic literar recunoscut care susţine, senin, că e firesc ca Statele Unite ale Americii, care încă nu şi-au asumat propria vinovăţie pentru războiul din Vietnam şi masacrarea indienilor, să deturneze atenţia spre Holocaust şi să inventeze vinovaţi, pentru ca să schimbe direcţia dezbaterii. Nici mai mult, nici mai puţin! Cum ştiţi, în România dadaismul a avut propriul destin.

H.S.: Cu alte cuvinte, v-aţi scris articolul pentru *The New Republic* la comanda CIA, care a vrut să deturneze atenţia de la masacrul de la My Lai. Cu cît v-a plătit CIA?

N.M.: Foarte bine, este o instituţie cu mulţi bani. Uitaţi-vă unde locuiesc, sînt întruchiparea visului american. Nu poţi să realizezi visul american fără ajutorul CIA. Chiar şi prietenul nostru comun Mircea Eliade a avut nevoie, poate, de ajutorul CIA. După ce a fost invitat la Universitatea din Chicago, a scris în jurnalul lui: Nu mă vor lăsa niciodată să intru. Nu voi primi viză. Poate vă amintiţi că în cererea de viză este o clauză care spune: Dacă aţi fost membru sau simpatizant al unei organizaţii totalitare, viza este refuzată. Iar Eliade sprijinise Garda de Fier într-o vreme cînd România mai era încă o democraţie parlamentară – slabă şi coruptă, dar din punct de vedere juridic încă nu era o dictatură. Autorităţile americane cred că cineva care a devenit nazist înainte ca Hitler să vină la putere este mai vinovat decît cineva care a devenit nazist după

ce Germania a devenit un stat condus de un partid unic. Acelaşi criteriu e valabil şi pentru România şi nu e chiar un criteriu stupid.

Eliade făcea parte dintr-o categorie de oameni care nu erau defel bine veniţi aici, în America. Cum s-a putut integra totuşi din punct de vedere social?

H.S.: A minţit cumva în cererea de viză?

N.M.: Nu ştiu. Am spus doar în glumă că şi el a avut nevoie de ajutorul CIA. Eu de asemenea, cum bănuiţi. M-au plătit şi m-au inspirat, au înfiinţat un post special de profesor pentru mine, şi eu i-am informat lunar despre tot ce se petrece la Bard College cu aceşti studenţi nebuni de stînga, fie că sînt din Bangladesh, fie că sînt arabi sau israelieni. Asta e legătura mea cu CIA. Iar în România, trebuie să recunoaşteţi, am făcut o treabă foarte bună pentru ei!

Al paisprezecelea dialog

Despre Celan, Fondane şi Cioran

H.S.: Ce fel de relaţie aţi avut cu Paul Celan?

N.M.: M-a preocupat mereu şi m-am şi ocupat mult de el în ultima vreme. Am scris un eseu despre el pe care l-am publicat într-un volum cu titlul *Laptele negru* – o aluzie la poemul *Todesfuge* al lui Celan – în care imaginam o întîlnire post-mortem între el şi poetul Benjamin Fondane, ca parafrază la singurul său text în proză: *Conversaţie în munţi*. Ambii şi-au petrecut ultimele zile la Paris, ambii veneau din România – unul din Bucovina, celălalt din ţinutul alăturat, al Moldovei. Unul a murit în Sena, înecat; celălalt, Fondane, a fost ars la Auschwitz. Unul a murit deci în apă, celălalt în foc. Poeziile lor sînt foarte diferite. Fondane era un poet româno-francez, un prieten apropiat al existenţialistului rus evreu creştinat Lev Isaakovici Şestov. Iniţial Fondane semna în România Fundoianu, pînă a părăsit România în anii ’20, explicînd că nu mai voia să trăiască într-o colonie franceză – prefera metropola însăşi. Pînă să îl întîlnească pe Şestov şi să devină prietenul lui şi cel mai important partener de discuţie, Fondane a publicat mult în presa evreiască din România. Unul dintre eseurile sale avea aceeaşi temă ca o carte a lui Şestov: *Atena şi Ierusalim*, în care vechii greci şi evrei erau văzuţi ca miezul culturii europene.

Am scris despre Celan şi Fondane ca exemple marcante de scriitori evrei-români din exil, afirmaţi într-o altă limbă: Fondane în franceză, Celan în germană. Fondane a fost o victimă a Holocaustului, iar Celan de asemenea, într-o altă formă. Ca poet s-a preocupat atît de obsesiv de această tragedie, încît a trăit-o pînă la exces prin traumatica sa poezie.

H.S.: Nu a suferit el toată viaţa din cauza sentimentului apăsător că şi-a lăsat părinţii la greu, pentru că el a supravieţuit, în timp ce ei au fost ucişi?

N.M.: Da, a suferit. Dar suferinţa lui a depăşit tragedia personală: Celan s-a scufundat în acest destin evreiesc tragic şi l-a transformat în principala sa temă lirică – adesea foarte codificată şi într-o expresie care nu este tranzitivă, o limbă

proprie, secretă şi care uneori devine (chiar dacă Celan nu suporta acest concept) ezoterică.

H.S.: Unele lucruri la Celan nu mi se par deloc ezoterice. Cînd spune, de exemplu, în poezia *Tîrziu şi adînc*, că „Voi măcinaţi la morile morţii făina albă a făgăduinţei…" este cît se poate de clar despre ce e vorba. Trebuie să te fi înrolat voluntar în SS, precum criticul literar german Hans Egon Holthusen, ca să nu observi că „morile morţii" reprezintă de fapt lagărele de exterminare nemţeşti.

N.M.: Desigur. Şi formularea „moartea-i un meşter german" din *Todesfuge* este destul de clară – nu trebuie să fii un spirit literar foarte fin ca să o înţelegi. Apropo, ştiţi că *Todesfuge* a fost publicată întîi la Bucureşti, în limba română, în traducerea lui Petre Solomon, un prieten de-al lui Celan, care era şi el poet? Titlul era *Tangoul morţii*. Poezia a apărut într-o revistă importantă, *Contemporanul* – într-o perioadă în care o astfel de poezie nu putea fi tipărită nici măcar sub pretextul că e antifascistă. Desigur că *Todesfuge* e o poezie antifascistă, dar e şi mult mai mult decît atît.

După război, Paul Celan a trăit cîţiva ani la Bucureşti, într-un grup de poeţi tineri suprarealişti, dintre care mulţi erau evrei. Lucra pentru o editură la care se publicau cărţi ruseşti şi traducea din rusă. Celan şi-a numit mai tîrziu perioada petrecută în România „perioada calamburului" – calamburile sînt inventive jocuri de cuvinte; lui i s-a părut că imediat după război s-a distrat de minune în Bucureşti, cînd a scris şi poeme în română. Din acest motiv l-am preluat într-o antologie pe care am editat-o recent în America, şi în calitate de poet român.

H.S.: Paul Celan a tradus *Tratatul de descompunere* al lui E.M. Cioran din limba română…

N.M.: Şi a fost foarte afectat cînd a aflat că Cioran a fost alături de Garda de Fier.

H.S.: Am citit biografia lui Cioran de Patrice Bollon – se pare că Cioran a fost şi mai nebun, şi mai de extremă dreapta decît Eliade. Cum vine asta? Chiar e posibil?

N.M.: A fost posibil. A scris fraze pentru care cuvîntul „scandalos" pare

blînd. A doua limbă a lui Cioran a fost germana, nu franceza, cum se crede. Cioran a avut o bursă în Germania pe cînd Hitler era la apogeul puterii sale; trimitea scrisori din Berlin, afirmînd că Hitler ar fi cel mai mare om din istorie şi că marele lui merit constă în anihilarea spiritului critic german. A scris şi următoarea frază: „Dacă ar fi să aleg între Isus şi Căpitan – deci Codreanu, şeful Gărzii de Fier –, aş alege Căpitanul”.

Există şi asemenea fraze aiuritoare. Spre deosebire de Eliade, Cioran era nihilist. În cartea lui *Schimbarea la faţă a României* susţinea că dacă vrem să schimbăm ţara asta, trebuie întîi să-i dăm foc.

H.S.: Cioran era un român care se ura pe sine.

N.M.: Era ultranaţionalist din ultranihilism. El nu era Eliade, care spune: Vom construi o ţară minunată, doar a noastră, o stea. Cioran nu ar fi scris aşa ceva. Părerea lui a fost întotdeauna că sîntem de căcat, cel mai mare căcat din lume. Iar despre evrei spunea: Nu putem ţine pasul cu ei.

H.S.: Aceasta era şi părerea lui Wilhelm Marr, care a introdus cuvîntul „antisemitism” în germană. El a scris în manifestul lui „Victoria iudaismului asupra germanismului – privită dintr-un punct de vedere neconfesional” cam aşa: Noi, bieţii nemţi proşti, nu sîntem pe măsura evreilor. Antisemitismul este ultima noastră apărare disperată.

N.M.: Aceasta era şi atitudinea lui Cioran. Există o deosebire între această atitudine şi fraza lui Eliade: Nu vrem să fim invadaţi nici de evrei, nici de sifilis. Nu spun că atitudinea lui Cioran nu a fost antisemită – dar el nu îi considera pe evrei insecte, sau o boală, credea că evreii, fiind un popor foarte vechi, ştiu totul. Urît a scris mai curînd despre români, despre slavi, cam despre toţi, chiar şi despre francezi.

El nu a fost un naţionalist infantil care să-şi supraliciteze conaţionalii, dar credea că doar Garda de Fier va curăţa gunoiul naţional. Cînd era tînăr incita la uciderea bătrînilor. Afară cu ei! Noi sîntem tineri, nu avem nevoie de ei! De-ajuns! Omorîţi-i! Executaţi-i în masă! La el nu doar evreii sînt problema, ci toată lumea.

H.S.: Acest cult al tinereţii se regăseşte şi la nazişti. Cei mai mulţi dintre ei erau tineri cînd Hitler a ajuns la putere. Naziştii erau împotriva lucrurilor

mucegăite, stătute, reacţionare, împotriva aristocraţilor, a monarhiştilor – de fapt, şi creştinismul li se părea reacţionar.

N.M.: Aici este deosebirea esenţială dintre nazişti şi Garda de Fier. Dintre toate mişcările fasciste, Garda de Fier era singura cu o ideologie eminamente religioasă. Îmi aminteşte mai degrabă de Al-Qaida decît de Hitler.

H.S.: Şi E.M. Cioran se ura pe sine nu doar ca român, ci şi ca creştin. Era fiul unui preot ortodox, iar în toată opera lui vorbeşte de fapt numai cu dezgust despre creştinism.

N.M.: Absolut. Mircea Eliade a fost un simpatizant al Gărzii de Fier, pe cînd Emil Cioran – aş zice – un rebel nihilist. Cioran, Eliade şi alţi legionari erau obsedaţi de ideea morţii. Moartea pentru ei este visul fericit şi desăvîrşirea vieţii. Elogiul morţii, al jertfei, al martiriului – deci al morţii colective – poate fi regăsit la nazişti şi la fanaticii islamici. Cioran a avut, ce-i drept, aceste idei, dar ulterior a fost foarte tulburat de prostia ideilor sale din tinereţe, nu neapărat de cît de sinistre erau. În jurnalul lui descrie convorbiri telefonice cu Eugen Ionescu, pe care îl tot întreba: Cum am putut fi oare atît de prost? Şi Ionescu îi răspundea mereu la fel: Erai nebun.

H.S.: Cioran nu şi-a ascuns trecutul fascist?

N.M.: L-a amintit oarecum în cărticica *Ţara mea*, unde încearcă să explice fascinaţia sa pentru Garda de Fier.

H.S.: L-aţi vizitat pe Cioran, nu-i aşa? Cum era?

N.M.: Legătura cu el mi-a fost mijlocită de un prieten de-al lui din Paris, Edouard Roditi, care preda la Bard College, unde era profesor invitat, un om foarte de lume. I-a scris lui Cioran într-o scrisoare că ne-am întîlnit şi Cioran i-a răspuns foarte măgulitor: Tocmai am primit întîmplător ultimul număr al revistei *Accente* (*AKZENTE*) – şi am citit textul „România în trei fraze comentate”, de Norman Manea, lucrul cel mai bun pe care l-am citit vreodată despre ţara noastră. Prietenul lui m-a rugat să îi scriu cîteva rînduri şi Cioran a răspuns foarte prietenos. Mi-a scris într-o scrisoare: Ar trebui să vă mutaţi în Paris, este cel mai bun loc ca să-ţi risipeşti viaţa. Foarte tipic pentru el.

Cînd am fost la Paris, l-am sunat, ne-a invitat la cină. Era prietenos, delicat

şi plăcut. Nu era deloc individul al cărui nume stă deasupra acestor texte instigatoare, dure – nu! Ştiam că refuză să vorbească româneşte, dar în seara aceea a vorbit româneşte.

H.S.: V-a plăcut de el?

N.M.: Da, da, era fermecător.

H.S.: Aţi discutat şi despre „chestiunea evreiască”?

N.M.: Nu am vrut să deschid eu această discuţie şi nici el nu a spus absolut nimic despre asta. La un moment dat a început să vorbească despre prietenul lui Constantin Noica, un filosof important, şi el un fost simpatizant al Gărzii de Fier. Faimoasa „Scrisoare către un prieten îndepărtat” a lui Cioran, publicată în *Nouvelle Revue Française*, îi era adresată lui Noica, rămas în România. Scrisoarea de răspuns a lui Noica, trimisă naiv prin poştă, a devenit astfel şi ea „deschisă” şi a urmat un proces îngrozitor, Noica a fost condamnat la mulţi ani de temniţă şi a fost eliberat după opt sau nouă ani. După aceea a devenit un colaborator duplicitar, care a pactizat cu sistemul, cum li se întîmpla multora din foştii deţinuţi în puşcăriile comuniste. Cioran, care mă vedea pentru prima dată şi nu avea nici cel mai mic motiv să aibă încredere în mine, spunea: Ştiţi ce face Noica atunci cînd vine la Paris şi mă vizitează? Îşi notează tot ce spun – pentru raportul lui la Securitate. Am zîmbit, situaţia era cel puţin ciudată, vorbea despre prietenii lui cu un străin. Care, în plus, mai era şi evreu.

H.S.: Nu scrie cumva şi că românii pot avea încredere doar în evrei?

N.M.: Da, e o frază şi ea ciudată. În alt loc scrie: Dacă vrei să îi spui cuiva un secret şi vrei să fii sigur că nu va spune mai departe, ai o singură soluţie – să îl omori. Acesta era Cioran! Pe patul de moarte a fost vizitat de un scriitor evreu-român care trăia în Israel. Cînd era tînăr şi comunist, acesta scrisese un text foarte dur împotriva lui Cioran, acum voia să mai prindă o vorbă cu bolnavul. Muribundul a reuşit să spună doar cîteva cuvinte: „Să ştiţi că nu am fost niciodată antisemit”.

În jurnalul lui scria că el e un evreu metafizic. Aţi putea chiar crede asta, dacă nu citiţi mai departe. Cîteva pagini mai încolo spune că e mongol.

Al cincisprezecelea dialog

O scrisoare adresată nimănui

H.S.: Cum scrieţi? De mînă, la maşina de scris sau pe laptop?

N.M.: În România scriam de mînă şi o dactilografă îmi bătea textele la maşină. Acesta era obiceiul în România. Apoi am reuşit să îmi cumpăr o mică maşină de scris produsă în RDG şi am bătut la maşină cîteva texte, dar niciodată romane sau eseuri. După cum poate ştiţi, în România a fost interzis la un moment dat să deţii maşină de scris dacă nu te prezentai cu ea în fiecare an la poliţie pentru a trece un test, în urma căruia ei reţineau o copie cu toate caracterele maşinii. Se băteau toate literele alfabetului şi un text sau două, apoi primeai o autorizaţie scrisă că poţi să deţii acest aparat exploziv. Era un spectacol interesant şi deplorabil: vedeai oameni în vîrstă, cărînd vechile lor maşini de scris grele… Asta spune ceva, sper, despre sistem.

H.S.: Sensul acestui exerciţiu era ca guvernul să cunoască tipul de litere şi semne ale fiecărei maşini de scris din întreaga ţară.

N.M.: Exact. Cînd am sosit în America, mi-am cumpărat o maşină de scris electrică. Mai întîi una veche, grea, solidă, demnă de încredere, apoi una mai modernă. Aici nu mai aveam o doamnă în vîrstă care să îmi bată la maşină textele, am devenit propria mea secretară şi propriul meu lector şi corector. Mai tîrziu am cumpărat o maşină cu care puteai şterge două rînduri – care avea deci o mică memorie. În cele din urmă, prietenul meu Philip Roth m-a împins să-mi cumpăr un computer. Mi-am cumpărat odată cu el – dar el, ca un american mult mai disciplinat şi mai ordonat decît mine, a angajat pe cineva să-l înveţe cum se foloseşte drăcia. Eu am fost autodidact, am învăţat pas cu pas cum să folosesc computerul ca maşină de scris.

Apoi computerele au început să evolueze, eu am rămas multă vreme la modelul meu cel vechi, dar între timp am schimbat şi eu cîteva modele.

H.S.: Vă număraţi printre oamenii care îşi revizuiesc mult textele cînd le

scriu?

N.M.: Da. Mi-am revizuit şi cărţile mai vechi pentru o ediţie de opere pe care o publică editorul meu român.

H.S.: Cît de importantă este construcţia pentru dumneavoastră?

N.M.: Foarte importantă. De pildă, la *Întoarcerea huliganului* am găsit structura tîrziu, cînd terminam de scris, aproape de sfîrşit, şi am fost mulţumit abia cînd am văzut articularea celor patru părţi, abia atunci am considerat că am terminat cu adevărat.

H.S.: Dacă structura a venit aşa de tîrziu, cu ce aţi început atunci?

N.M.: Am ezitat foarte mult să scriu această carte. Mă luptam cu editorul meu, Roger Straus – un bun prieten şi un bun editor –, care îmi ceruse tocmai această carte de memorii. Nu voiam să scriu o autobiografie, ci un roman. Mi se părea că mă ocup prea mult cu eseurile aici, în exil. Voiam să mă întorc la naraţiune, dar în cele din urmă am cedat.

Mi-e foarte greu să încep o carte, trece un timp pînă intenţiile se clarifică şi scrisul devine fluent. Am început *Întoarcerea huliganului*, apoi am tot modificat, pînă am găsit începutul potrivit. Primul capitol al cărţii – „Barney Greengrass" –, în care este descrisă o dimineaţă la New York, cînd naratorul, un refugiat, se întîlneşte cu un prieten american, nu era iniţial începutul, apoi mi s-a părut că se potriveşte acolo, ca un – să zicem aşa – element anecdotic.

H.S.: Ce scrieţi chiar acum?

N.M.: Un roman. Mai am de operat completări, modificări, dar în esenţă e gata. Este un roman despre exil şi refugiul pe care literatura şi cititul îl pot constitui în exil: găseşti prieteni într-un mediu necunoscut, adică găseşti cărţi vechi, pe care le cunoşti deja. Cărţi pe care le-ai citit în trecut şi acum le redescoperi. Un fel de thriller intelectual.

H.S.: Care e scenariul thrillerului?

N.M.: Are legătură cu ceva ce mi s-a întîmplat mie la Bard College, cînd am primit o scrisoare de ameninţare cu moartea.

H.S.: Recent?

N.M.: Nu, în urmă cu ani.

H.S.: În legătură cu articolul despre Eliade?

N.M.: Aşa am crezut, şi m-a tensionat pentru că în 1991 la Chicago a fost împuşcat prietenul şi discipolul lui Eliade, profesorul Ioan P. Culianu. Scrisoarea de ameninţare era foarte ciudată. Conţinea un citat din Jorge Luis Borges – din povestirea acestuia *Moartea şi busola*. În final s-a aflat că totul a fost doar o farsă: scrisoarea de ameninţare era una din cele patruzeci de scrisori pe care le trimisese o studentă de la Bard College, o tînără musulmană, care voia să organizeze o expoziţie, o „installation”.

Acest scenariu conferă romanului un anumit dinamism, dar e mai mult decît atît, e vorba despre exil, iubire, boală, singurătate, moarte.

H.S.: Am vorbit despre faptul că pentru dumneavoastră construcţia e importantă. Cum găsiţi un scenariu?

N.M.: Din întîmplare sau din imaginaţie.

H.S.: Ştiu că există două feluri de scriitori. Unii trebuie să ştie pe de rost, în minte, toată povestea înainte de a se aşeza la masă şi a pune un cuvînt pe hîrtie. Ceilalţi se lasă purtaţi: intră – ca să folosim o metaforă – într-o pădure înfiorător de întunecoasă şi ies în celălalt capăt al ei avînd în mînă o carte sau nimic. Din care categorie faceţi parte?

N.M.: Din nici una sau din ambele, nu am totul clar în minte cînd încep să scriu, dar am pretextul, stimulentul, multe apar pe parcurs din însăşi materia epică, în clipa cînd cartea te conduce deja pe tine înseamnă că te afli pe drumul bun. Am nevoie de o enigmă, de un stimul, ceva care să mă împingă să scriu. Nu intru orbeşte pe acest teren necunoscut, în speranţa că voi găsi ceva. Deşi cred că şi cu a doua metodă se poate obţine textul – totul depinde de caz, ceea ce înseamnă de tipul autorului, dar şi de tipul naraţiunii.

H.S.: Cartea dumneavoastră *Octombrie, ora opt* nu poate fi categorisită foarte uşor: s-ar putea spune că e o colecţie de povestiri – sau un roman din bucăţi reunite…

N.M.: Lui Claudio Magris i-a plăcut mult. Este formată din povestiri separate, legate prin acelaşi personaj principal şi alcătuind astfel împreună un fel de *Bildungsroman*. Textele au apărut în momente diferite, nu există o continuitate a scrisului, dar, în ansamblu, compoziţia poate fi considerată roman, în care fragmentele narative sînt un fel de capitole neconvenţionale. Selecţia textelor în ultima ediţie germană de la Hanser Verlag am făcut-o cu editorul, dar regret că nuvela mea *Trenciul* nu e în această carte sau nu a fost publicată independent, cred că e un text bun, care rezistă.

H.S.: Despre ce e vorba în nuvelă?

N.M.: Despre teroarea într-o societate închisă. Un trenci apare din întîmplare după o petrecere, în locuinţa unui scriitor oficial, la care au cinat împreună trei perechi. În ziua următoare este găsit trenciul, pe care nu îl revendică nimeni, nimeni nu întreabă şi nu vine după el. Gazda, soţia scriitorului, începe treptat să fie obsedată de întîmplare, anxioasă, traumatizată, suspicioasă. Povestea începe cu o enigmă, care de altfel nu e dezlegată niciodată, şi ne arată modul în care personajele reacţionează la această situaţie într-un stat poliţist, în care iscoadele şi informatorii mişună şi pot fi printre cei apropiaţi. Treptat, treptat se devoalează personajele şi relaţiile dintre ele, dar mai ales teroarea insidioasă în cotidianul unei societăţi închise, totalitare.

H.S.: Dacă ar fi să mai scrieţi azi încă o dată cărţile pe care le-aţi scris şi le-aţi publicat în România, ar fi mult diferite?

N.M.: Ar fi mai deschise, probabil, pentru că nu mai trăiesc sub cenzură şi pentru că modul anglo-saxon de a scrie a început să mă influenţeze, cît de cît – prin focalizarea pe concret şi printr-un stil mai direct decît stilul hipercomplicat din estul şi centrul Europei. În cărţile mele scrise aici nu pot judeca în ce măsură se vede vreo schimbare şi cît de marcată este schimbarea.

Ne putem întreba ce va supravieţui din modul codificat de a scrie sub cenzură; literatura de consum actuală se dezvoltă tot mai mult în direcţia jurnalismului sau al amintirilor autobiografice. În mod sigur, parte a literaturii de ieri va dispărea, alta va rămîne doar ca document al unei anumite epoci, al unui anumit mod de a trăi, a scrie şi a citi. Cenzura provoca trucurile de codificare prin care scriitorul se apăra, inclusiv prin metaforă – care puteau fi uneori mai puternice decît povestirea directă, prin misterul, obscuritatea,

provocarea, şarada pe care le implicau.

H.S.: Întîlnirea cu literatura anglo-saxonă v-a făcut să deveniţi mai puţin echivoc?

N.M.: Rămîn – *for better or for worse* – echivoc şi probabil că sînt un scriitor complicat. Dar m-am simţit provocat de ceea ce înţelege lumea de aici, din America, prin eseu, prin povestire. Şi traducerile textelor mele au jucat un anumit rol. Eram intimidat, pentru că, în cazul unui text complicat, pericolul să se piardă mult din cauza traducerii proaste este mai mare decît la un text simplu. Cînd am încercat să scriu tot mai simplu, am ajuns să fiu dezamăgit de mine însumi, simplificam şi simplificam pînă cînd nu mai rămînea mare lucru din mine. Pericolul există poate şi acum, dar nu cred că în esenţă modul meu de a scrie s-a transformat.

H.S.: Ceea ce îmi sare imediat în ochi cînd compar textele dumneavoastră mai timpurii cu cele mai tîrzii este faptul că cele din urmă sînt mai glumeţe, chiar dacă într-un mod foarte sumbru şi sardonic.

N.M.: Umorul, satira – sau cum vreţi să îi spuneţi – sînt rezultatul unei distanţări. Dacă nu mai există speranţă, nu mai sînt posibile decît rîsete sardonice.

H.S.: Vienezii spun: situaţia e fără speranţă, dar nu e serioasă.

N.M.: Situaţia poate fi şi serioasă, dar cînd nu mai există nici o soluţie, atunci trebuie să devină ironică – fie şi faţă de tine însuţi. Are de-a face şi cu modul în care lumea tratează puterea care oprimă: dacă o vezi doar în mod tragic, atunci legitimezi într-o oarecare măsură importanţa asupritorului. Dacă încerci să-l vezi într-o lumină satirică, să-l transformi măcar parţial în ceva grotesc sau ridicol, atunci îi mai diminuezi importanţa.

Da, e adevărat că această dimensiune a operei mele a devenit mai vizibilă în America.

H.S.: Sînteţi fericit cînd scrieţi?

N.M.: Există momente de bucurie, de izbîndă. Momente de eliberare – eşti bucuros cînd ţi-a ieşit o propoziţie, cînd ai scris o pagină bună. Este o muncă

dură, cere concentrare enormă. Nu e fericire în sensul obişnuit al cuvîntului. Nu îţi vine să dansezi cînd îţi iese o pagină bună. Dacă însă pui punctul final şi ţi se pare că ai o carte ok, care funcţionează, asta îţi dă o senzaţie de mulţumire.

H.S.: George Orwell spunea în eseul său *De ce scriu* că pe scriitor îl împing la masa de scris motive nu tocmai nobile: nevoia de a te simţi important şi de a străluci în faţa altora, un impuls estetic, dorinţa de răzbunare… Sînteţi de acord?

N.M.: În orice caz, sînt de acord cu faptul că nu e vorba neapărat de o misiune nobilă, o obligaţie faţă de umanitate, căreia îi pui la dispoziţie fructele marii tale gîndiri şi creativităţi pentru a corecta păcatele lumii. Propaganda socialistă considera scriitorul un „inginer al sufletului omenesc”, după cuvintele marelui Iosif Visarionovici, scriitorul ca educator şi reformator cu responsabilitate faţă de mase… Eu cred că scriitorul are o responsabilitate numai faţă de el însuşi. Unele dintre motivele pentru care scriitorul scrie sînt poate şi printre cele numite de Orwell. Din dorinţă de răzbunare – se poate întîmpla în unele cazuri, dar nu cred că predomină. În cele din urmă, ceea ce contează este produsul literar, şi cînd te răzbuni nu îţi faci nici un serviciu: textul poate deveni stupid şi se întoarce împotriva autorului însuşi.

Încă mai cred că unul dintre motivele principale pentru care se scrie este o nemulţumire profundă faţă de ceea ce ne poate oferi haosul cotidian. Avem nevoie de altceva, care transcende acest haos, fie pentru a-i da un sens, fie pentru a-i adăuga realităţii o altă realitate. Şi religia răspunde acestei nevoi, şi alte terapii ale solitudinii. Este vorba despre o scrisoare adresată nimănui, unui partener virtual. Simţi nevoia să adaugi ceva risipei cotidiene de timp, de viaţă – pentru că totul trece prea repede. Căutarea timpului pierdut este căutarea unui sens.

Al şaisprezecelea dialog

Despre Nabokov

H.S.: Haideţi să vorbim despre *Pnin*, romanul lui Vladimir Nabokov. Ce vă interesează la el? Faptul că Timofei Pavlovici Pnin e un refugiat care a reuşit în America, la fel ca dumneavoastră?

N.M.: Îmi place mult această carte. Îmi place personajul principal, mă interesează nu numai figura clovnescă a intelectualului rus pierdut în exil, ci şi o strategie foarte inteligentă a autorului care introduce un narator asemănător cu el însuşi, un scriitor emigrant rus, care a avut succes şi pe care tot el îl subminează, astfel încît pînă la urmă să nu poţi crede cu totul ceea ce spune – peste naraţiune pluteşte un mare semn de întrebare. E un truc foarte inteligent şi original, cititorul e prins într-o stare de echivoc şi personajul principal, un ratat fermecător prin stîngăciile şi singurătatea sa, se impune în faţa autorului cu succes social, care pierde treptat simpatia cititorului pentru că nu e demn de încredere, e amăgitor, prea inteligent în a-şi folosi şansele sociale, un mare mahăr. Pnin e opusul lui: un ciudat sfios şi sensibil, şi totuşi, lui i se adresează în final simpatia cititorului – povestitorul a manipulat-o în direcţia lui Pnin şi a îndepărtat-o de el însuşi. Mi se pare o situaţie originală şi stimulatoare.

H.S.: Ce înseamnă Nabokov pentru dumneavoastră?

N.M.: De obicei, el este dat ca exemplu de scriitor care a reuşit, într-un mod strălucit şi parcă inexplicabil, să treacă dintr-o limbă în alta. Lucrurile nu stau chiar aşa. E un clişeu răspîndit de cei care habar nu au despre ce e vorba. Nabokov a fost, de la 16 ani, student la Cambridge, el nu este un emigrant rus care a venit în Vest şi a trecut brusc de la o limbă la alta, el a crescut într-o familie rusească cultivată şi înstărită, aproape aristocratică, a avut de mic profesori de franceză, engleză şi germană, înainte de a învăţa ruseşte. Desigur că avea un mare talent la limbi, asta e clar. Iar stilul lui este briliant – nu numai în *Pnin*, dar şi în *Lolita* şi celelalte romane.

Pentru mine el este un exemplu de rus democrat, occidentalizat, străin de

tradiţionalul naţionalism al intelectualilor ruşi. Tatăl lui a fost omorît de aceştia…

H.S.: Tatăl lui se refugiase din calea bolşevicilor, era un „alb” – şi un liberal convins.

N.M.: A făcut parte din clasa intelectuală cultivată, dar nu dintre „albii” reacţionari şi antisemiţi.

Mă simt aproape de o poezie a lui Nabokov pe care a scris-o în ruseşte – pe cînd trăia, cred, la Berlin. Este adresată limbii ruse. Eliberează-mă, cere versul adresîndu-se limbii ruse. Lasă-mă liber. Lasă-mă să plec. Lamentaţia se naşte din înlănţuire, limba rusă este în el, rămîne în el, este el. O resimte ca o povară, o apăsare dragă, de care e înrobit, fascinat – şi pe care în acelaşi timp nu o suportă.

H.S.: Asta descrie relaţia dumneavoastră cu limba română.

N.M.: Da, dar eu nu am posibilităţile de evadare ale lui Nabokov: nu pot să scriu în engleză poezie sau proză, pot scrie doar epistole sau eseuri şi pot vorbi cu domnul Hannes Stein, venit din Germania. Există ceva ce nu poate fi vindecat: miezul sufletului tău, limba crescută odată cu tine, din copilărie.

H.S.: Invenţia propriu-zisă a lui Nabokov nu este povestitorul care inspiră neîncredere, ci povestitorul infractor – mă gîndesc aici la Humbert Humbert din *Lolita*, dar şi la Hermann, povestitorul din *Disperare*. Mi se pare că această mascaradă e un truc: Nabokov pozează într-un estet pe care morala nu-l interesează deloc, dar nu trebuie să sapi mult ca să descoperi totuşi în spatele acestei poze o viziune morală asupra lumii.

N.M.: Este o temă interesantă. Din punct de vedere moral, te poţi proteja de rău şi prin estetism, prin estetică, ferindu-te de poluarea politică, de agresiunea hăului social, situîndu-se astfel şi moral de partea bună, fără să fie un retor al moralităţii. În România am scris un eseu despre ceea ce eu am numit est-etică, adică o estetică ce cuprinde o moralitate. Dacă erai „estet” într-un sistem comunist, totalitar, care înfiera estetismul, cum era Estul socialist, asta implica şi pericole, însemna că îţi păstrezi distanţa, solitudinea, independenţa, moralitatea. „Estetul” nu servea partidului şi lozincăriei morale, îşi păstra

independenţa spiritului, creativitatea. Era, în situaţia dată, un act de eroism.

Desigur, unii îl critică pe Nabokov din cauza atitudinii lui elitiste, dar povestea vieţii şi operei sale este a unui scriitor admirabil. Îmi place şi pasiunea lui pentru fluturi.

H.S.: Cum aşa?

N.M.: Cîndva am vrut să scriu mai mult despre el şi am citit şi cercetările lui despre fluturi. La un moment dat am fost la Lausanne, la muzeul care îi adăposteşte colecţia de fluturi. Mărturisesc că am fost dezamăgit, nu am găsit nici un fluture spectaculos acolo, erau doar fluturi mici şi nu foarte coloraţi. El a fost un cercetător recunoscut în domeniu, aproape un om de ştiinţă. Fluturii erau pasiunea lui, hobbyul lui, dar a mers mult dincolo de un simplu hobby. Îmi place acest simbol extraordinar pentru frumuseţe şi artă: pentru ceva care e la fel de fermecător şi de efemer ca un fluture. M-a emoţionat întotdeauna această latură a lui.

Dacă vrem să rămînem la tema noastră evreiască, am putea adăuga că Nabokov a fost întotdeauna anti-antisemit.

H.S.: Era căsătorit cu o evreică…

N.M.: Acesta poate fi însă şi un motiv pentru care cineva să devină antisemit. Nu ştiu dacă din această cauză disidentul român Paul Goma a scris după 1989 şi unele texte antisemite – nu aş crede, sînt sigur că există alte cauze. În cazul lui Nabokov, soţia evreică era totul pentru el: iubită, prietenă, soţie, consilier literar.

Al şaptesprezecelea dialog

Un Proust din Est

H.S.: Se bucură România de Premiul Nobel pentru Literatură pe care l-a primit Herta Müller?

N.M.: Nu foarte tare. Totuşi, pare mai bine aşa decît dacă premiul i-ar fi fost acordat lui Norman Manea. Deja de mai bine de zece ani o parte a presei româneşti îşi frînge mîinile, disperată că s-ar putea întîmpla o astfel de nenorocire. Eu aş fura marea coroană pe care România şi-o doreşte de aproape o sută de ani – eu, evreul, americanul, trădătorul naţiunii, străinul, duşmanul. Din fericire, acest lucru nu s-a întîmplat, iar România înfloreşte din nou.

H.S.: Cred că au luat-o razna cînd Imre Kertész a primit Premiul Nobel.

N.M.: Şi cînd Elfriede Jelinek a luat Premiul Nobel – şi Harold Pinter – agitaţia a fost mare. Din nou un evreu! Cine mai lipseşte? Eu lipseam. De aceea se repeta în ziare că sînt celebru, cel mai tradus scriitor român. Am răspuns acestor temeri cu promisiunea solemnă că voi face totul pentru a scuti România de o asemenea potenţială belea. Sînt indicii că voi reuşi. Şi dacă totuşi marea nenorocire s-ar întîmpla în cele din urmă, voi ţine seama de sensibilităţile Patriei şi nu mă voi prezenta ca scriitor român.

H.S.: Să vorbim şi de un alt evreu care nu a primit Premiul Nobel: Marcel Proust. Mi se pare că sînteţi un pic rezervat faţă de Marcel Proust. În *Întoarcerea huliganului* se spune, de exemplu, că problema dumneavoastră nu a fost niciodată faptul că mama nu v-a dat un sărut de noapte bună. În altă parte vă descrieţi madlena: o bucată de zahăr care atîrna de tavan agăţată de o sfoară.

N.M.: În cartea mea *Octombrie, ora opt* e o povestire care se numeşte „Ceaiul lui Proust”. Ea descrie momentul în care supravieţuitorii din lagăr sînt duşi într-o sală de triere dintr-o gară. O doamnă de la Crucea Roşie le-a adus ceai, băieţelul din lagăr bea ceaiul – să-i spunem ceaiul fericirii. Titlul are rolul de a sugera o comparaţie cu ceaiul în care băieţelul Marcel îşi muia madlena.

Ceaiul băieţelului scăpat din lagăr este băut într-o cu totul altă situaţie geografică şi istorică. Este un băiat evreu – cum era şi Proust, care avea mamă evreică –, dar mama supravieţuitorului este îmbătrînită şi diminuată, o pitică, iar băiatul este şi el pitic, ambii reveniţi din infern ca nişte schelete. Este contrastul dintre două premise foarte diferite, dintre două moduri diferite în care se formează sensibilitatea unui copil.

Am fost şi sînt un mare admirator al lui Proust. L-am întîlnit în anii ’60, ba nu, la sfîrşitul anilor ’50, cînd eram student în Bucureşti şi aveam acces la biblioteci. L-am citit într-o minunată traducere românească, am fost complet absorbit de *În căutarea timpului pierdut*. Însă biografia, istoria m-au împins mai degrabă lîngă Kafka, deşi structural eram mai apropiat de Proust. Viaţa – dictatura, lagărele, situaţia evreilor din Europa de Est – m-a apropiat mai mult de Kafka.

Deoarece vă interesează mai mult scriitorul decît boala lui, adică scrisul, vă voi povesti o istorie. În urmă cu cîţiva ani, nişte prieteni români m-au convins să îmi cer dosarul de la Securitate. Am cedat în cele din urmă şi mi-au fost trimise paginile selectate de actualii funcţionari ai unui serviciu special, un dosar din care lipseau episoade esenţiale ale „relaţiei” mele cu drăgălaşa noastră protectoare de ieri şi de azi, Securitatea. Acolo am găsit totuşi ceva senzaţional: actul medical, întocmit cînd am revenit din lagăr în România. Aveam 9 ani. Cînd am sosit în România am fost preluaţi de Crucea Roşie, consultaţi de medici care au consemnat rezultatul.

H.S.: Care se găsea acum în dosarul dumneavoastră de la Securitate.

N.M.: Actul medical al unui băieţel, al unui copil de 9 ani. Nu era încă disident, nu era sionist, comunist sau credincios, nu era decît un prăpădit băiat evreu, revenit din lagăr. Erau acolo cîteva observaţii obişnuite: este slab, are nevoie de mîncare, de vitamine… şi actul a ajuns în dosarul meu de la Securitate, după atîţia ani, şi păstrat acolo cu mare grijă, pentru orice eventualitate! Nu ştiam nimic despre acest act, nici părinţii mei nu ştiau nimic, doar poliţiştii ştiau deja ceva esenţial despre mine. Dar băiatul acela nu era Marcel Proust.

H.S.: Poate e un alt Proust.

N.M.: Poate, ştiu şi eu, doar un potenţial Marcel Proust – nu din Paris, ci

din Est.